

Denkend aan de Oriënt zie ik...

*Onderzoek naar het emancipatiediscours over de islamitische vrouw
in de Nederlandse geschreven media*

20-01-2009

Fouzia Outmany

Studentnummer: 268865

Erasmus Universiteit Rotterdam

Faculteit der Sociale Wetenschappen

Opleiding Sociologie

Begeleider: Dr. Willem Schinkel

vrouw

Denkend aan de Oriënt zie ik...

Onderzoek naar het emancipatiediscours over de islamitische vrouw in de Nederlandse geschreven media

Deze scriptie zou nooit tot stand zijn gekomen zonder steun, vertrouwen en hulp van de volgende personen: Willem Schinkel, mijn begeleider, die ik eeuwig dankbaar blijf voor zijn waardevolle begeleiding en de inspirerende en interessante discussies. Iliass ElHadioui omdat hij mij in contact heeft gebracht met Willem Schinkel. Isabel Hoving ben ik dank verschuldigd voor haar tijd en advies. M'nus Kyorus, dank dat ik altijd op je mocht terugvallen. Zonder jou zou ik nooit zo ver zijn gekomen; aan jou heb ik altijd kracht en energie ontleend om door te zetten. Assia Moutahhir, Btissam Abaaziz en Carla Tjon dank ik hartelijk voor hun kritisch commentaar en redactionele ondersteuning. Last but not least dank ik mijn familie. Mijn ouders ben ik bijzonder erkentelijk voor hun liefde, geduld en vertrouwen; mijn zusje Khadija, mijn redder in nood, voor het bijwerken van de literatuurlijst en het terugvinden van de documenten die ik iedere keer weer kwijt raak en mijn zusje Fatima voor het meelesen. Mijn broers Ahmed en Mohammed dank ik voor de cadeaus die er nog gaan komen.

Den Haag, december 2008

Fouzia Outmany

Aan mijn opa, Sidi Mohamed Ben Mourabit Ali, draag ik dit werk op.

INHOUDSOPGAVE

HOOFDSTUK 1: INLEIDING EN PROBLEEMSTELLING	4
1.1 Het postkoloniale discours over de islamitische Arabische vrouw	5
1.2 Het postkoloniale discours in Nederland	6
1.3 Relevantie onderzoek	9
1.4 Vraagstelling	10
HOOFDSTUK 2: ONDERZOEKSOPZET	11
2.1 Opbouw	11
2.2 Discours en Discoursanalyse	11
2.2.1 Discours en Beeldvorming	12
2.2.2 Discoursanalyse	13
2.3 Analyse kader en Onderzoeksstructuur	14
2.3.1 Nieuw realistische discours	14
2.3.2 Oppositioneel realistisch discours	15
2.4 Dataverzameling	17
HOOFDSTUK 3: HET DISCOURS IN DE NEDERLANDSE KRANTEN	19
3.1 De ontwikkeling van de Nederlandse media	19
3.2 Discoursanalyse van NRC Handelsblad	20
3.2.1 Het nieuw realistische discours in het NRC Handelsblad	20
3.2.2 Het oppositioneel realistisch discours in het NRC Handelsblad	23
3.3 Discoursanalyse van de Volkskrant	27
3.3.1 Het nieuw realistische discours in de Volkskrant	27
3.3.2 Oppositioneel realisme in de Volkskrant	30
3.4 Conclusie	34
HOOFDSTUK 4: ONTWIKKELINGEN IN EMANCIPATIEDISCOURS	36
4.1 Keuzefeministisch discours versus Powerfeministisch discours	36
4.2 Conclusie	37
HOOFDSTUK 5: HET DISCOURS IN DE ISLAMITISCHE WERELD	39
5.1 Het begrip emancipatie in de islamitische wereld	39
5.2 Het Seculiere Discours	40
5.3 Het Ortho-moderne discours	41
5.4 Het Literalistisch discours	42
5.5 Conclusie	43
HOOFDSTUK 6: CONCLUSIES EN AANBEVELINGEN	44

HOOFDSTUK 1: INLEIDING EN PROBLEEMSTELLING

Een blauwkous acht ik voor de man een plaag.
Ik waardeer ook in de vrouw de drang tot weten,
Maar laak het dat ze aanhoudend blokt en zwoegt,
Alleen om als geleerde naam te maken
En ik prijs haar die, hoewel kundig in vele zaken,
Bescheiden zwijgt, waar spreken haar niet voegt.

MOLIÈRE IN "LES FEMMES SAVANTES", 1672

e zeventiende eeuw staat bekend als de eeuw van het rationalisme. Maar het was tevens de eeuw waarin Molière spotte met vrouwen die zich intellectueel wilden ontwikkelen. Ook de islamitische Arabische vrouw is slachtoffer geweest van deze mentaliteit. In het schilderwerk van westerse kunstenaars werd de islamitische vrouw dikwijls afgebeeld als passief en te allen tijde beschikbaar om de behoefte van de man te bevredigen. Mernissi (2001) zet zich af tegen dat beeld en betoogt: “Alle haremvrouwen over wie Ingres en andere haremschilders fantaseerden en jaren non-stop schilderden, zaten werkloos en hulploos passief binnen, liggend op sofa’s in een genante kwetsbare naaktheid. Deze vrouwen bestaan niet in de Oriënt.” (Mernissi, 2001: 26)

Jack Shaheen (2006) laat in zijn onderzoek zien dat het beeld van de hulpeloze passieve ‘haremvrouw’ in de hedendaagse filmindustrie voortleeft: “Sinds het begin van de filmkunst, nu meer dan een eeuw geleden, is de islamitische Arabische vrouw door de makers van Hollywood films vernederd, gedemoniseerd en geërotiseerd. Deze beeldvorming is uiteraard geen eigen schepping van filmmakers; zij hebben in dit opzicht reeds bestaande stereotypische voorstellingen overgenomen en deels aangepast. In de achttiende en negentiende eeuw gaven Europese kunstenaars en schrijvers een veelal verzonnen beeld van oosterse vrouwen als opgesloten en onderdanige exotische objecten” (ibid.: 25).

Uit dit onderzoek van Shaheen blijkt dat de westerse wereld zich van oudsher heeft laten inspireren door de verhalen van duizend-en-één-nacht om een beeld te vormen over de islamitische Arabische vrouw en de ‘Oriënt’ in het algemeen. Shaheen oordeelt dat deze representatie van de islamitische Arabische vrouw in de media destructief is.

In films geënt op het duizend-en-één-nacht idee komen Arabische vrouwen voor “die vanachter hun doorschijnende sluier wellustige blikken werpen op mannen, die als onvervulde, ter beschikking staande hapjes op sierlijke kussens rondhangen of die als schaars geklede haremmeisjes in het vrouwenverblijf van het paleis zitten opgesloten, dan wel als slavin op de markt te koop zijn” (Shaheen, 2006: 28). De islamitische Arabische vrouw blijft zodoende geassocieerd worden met seks en onderdrukking.

Niet alleen de kunstwereld en filmindustrie stereotyperen en ontpersoonlijken de ‘islamitische vrouw’, ook in de media komen beelden voor over de islamitische vrouw die niet met realiteit stroken. Ondanks dat islamitische vrouwen maar relatief een klein deel vormen van de Nederlandse bevolking, krijgen zij in de media veel aandacht. Door de berichten over de emancipatie van de islamitische vrouw in de kranten te analyseren kan inzicht verkregen worden in de beeldvorming rondom de emancipatie van deze groep. In dit onderzoek zal geanalyseerd worden of de beelden die Shaheen en Mernissi schetsen ook in de Nederlandse geschreven media voorkomen. Daarvoor zal het discours dat gehanteerd wordt omtrent de islamitische vrouw geanalyseerd worden in twee belangrijke kranten in het Nederlandse medialandschap. Aan de hand daarvan kan een beeld geschetst worden over hoe de islamitische vrouw in het hedendaagse Nederland gepercipieerd wordt.

1.1 HET POSTKOLONIALE DISCOURS OVER DE ISLAMITISCHE ARABISCHE VROUW

In de ogen van Edward Said is het Oosten voor Europa altijd meer geweest dan wat er empirisch over te weten was. Hij spreekt van ‘imaginative knowledge’ ofwel imaginaire kennis: kennis zonder empirische grondslag die zich in de geschiedenis van de Europese ontmoetingen met de Oriënt gevormd heeft (Said, 1991). De oorsprong van deze imaginaire kennis berust op onwetendheid en aannames. Said legt een verband tussen de westerse verbeelding over de Oriënt en een westerse imperialistische politiek: “Er bestaat geen twijfel dat de imaginaire geografie en geschiedenis de geest helpen om de eigen identiteit te intensiveren door de afstand en het verschil tot wat ver en wat dichtbij is te dramatiseren” (Said, 1991: 55).

Said tekent tevens een aanklacht aan tegen wat hij een ‘koloniaal-imperialistische’ houding noemt; door hem ook wel ‘*orientalisme*’ genoemd. Een aanklacht tegen de arrogantie en het superioriteitsgevoel van het Westen die als instrument gebruikt worden om de ander toe te eigenen en de eigen identiteit af te bakenen. Volgens hem zouden westerse intellectuelen de neiging hebben om de oosterse beschavingen denigrerend te portretteren.

In deze ingewikkelde relatie tussen het Westen en de ‘Oriënt’ speelt de positie van de vrouw een centrale rol. “Enerzijds figureert de oosterse vrouw in het westerse discours als object van mannelijk verlangen: zij wordt beschouwd als mysterieus, sensueel en als een expert in de kunst van de erotische verleiding. Aan de andere kant maakt het westerse vertoog dankbaar gebruik van de taal van het in

Woman of Algiers, Renoir, 1870

Dit schilderij van Renoir geeft een goede indruk van het beeld dat het Westen had van Oosterse vrouwen; het oriëntalisme waarvan Edward Said het Westen beschuldigt. (bron: www.shafe.co.uk; short history of art for everyone)

de negentiende eeuw opkomende feminisme om de achterstand en afhankelijkheid van oosterse vrouwen aan de kaak te stellen, dat wil zeggen om de inferioriteit en het onbeschaafde karakter van de oosterse cultuur te bewijzen” (Prins, 2004: 27).

Volgens Leila Ahmed waren de Britse koloniale beschermers van de oosterse vrouw in het geheel niet onder de indruk van de politieke strijd van de vrouwenbeweging op het thuisfront. Integendeel: “Victoriaanse ideeën over vrouwelijke kuisheid en huiselijkheid moesten Britse vrouwen eraan herinneren dat hun natuurlijke rol, die van moeder, echtgenote, en bestierster van het huishouden was” (Ahmed, 1991: 151). Tegelijkertijd werd de positie van de vrouw in het Midden Oosten als instrument gebruikt en “werden opvattingen en verworvenheden van de vrouwenbeweging opgevoerd om het superieure karakter van de Britse beschaving aan te tonen.” Ahmed noemt dit fenomeen koloniaal feminisme. “Het idee dat andere mannen, mannen in gekoloniseerde samenlevingen of samenlevingen buiten de grenzen van het geciviliseerde Westen vrouwen onderdrukten, werd in de retoriek van het kolonialisme gebruikt om het project van ondermijning of uitwissing van de culturen van gekoloniseerde volkeren te legitimeren” (Ahmed, 1991: 151).

1.2 HET POSTKOLONIALE DISCOURS IN NEDERLAND

In Nederland wordt ook wel de term ‘instrumentalisering’ (Bracke, 2004) gebruikt om het idee achter koloniaal feminisme te beschrijven. Ook in de Nederlandse situatie is sprake van instrumentalisering van de emancipatie van de islamitische vrouwen. Bracke illustreert dit aan de hand van de ‘witte mannelijke ridderlijkheid’: de vrouwenemancipatie als instrument om “de superioriteit van de eigen cultuur en beschaving te poneren” (Bracke, 2004: 5). De witte man wordt voorgesteld als de voorvechter van gelijkheid en emancipatie van de zwarte vrouw die het slachtoffer is van de zwarte man. Om in de terminologie van het koloniaal feminisme te blijven: de

westerse man als voorvechter van gelijkheid en emancipatie van de oriëntaalse vrouw die het slachtoffer is van de oriëntaalse man. In het Nederlandse publieke debat zijn Wilders en wijlen Fortuyn voorbeelden hiervan. “Ik wil een heel stevig emancipatiebeleid neerzetten voor de islamitische vrouwen in achterstandswijken” (Volkskrant, 09-02-2002). In navolging van Fortuyn schreef Wilders een artikel waarin hij benadrukt nooit te zullen zwijgen “als (islamitische, red.) vrouwen verplicht worden thuisgehouden, opgesloten, uitgehuwelijkt en een hoofddoek moeten dragen van hun mannen, omdat ze volgens de islam minder waard zijn dan mannen’ (Volkskrant, 27-09-2007). Zowel Pim Fortuyn als Geert Wilders toonden niet eerder enige sympathie met het feminisme of de strijd voor vrouwenemancipatie (Bracke, 2004).

Scene uit Submission Part One

De islamitische vrouw zoals afgebeeld door Theo van Gogh in de film Submission Part One. Hirsi Ali heeft hiervoor het script geschreven. (Bron: www.indonesiamatters.com)

De toon in het publieke debat over de emancipatie van de islamitische vrouw werd echter overwegend gezet door Ayaan Hirsi Ali. Ze nam in de

media een prominente rol in op dit onderwerp. Met haar film “Submission” heeft ze ook het buitenland weten te bereiken. Tijdens een gesprek tussen Ayaan Hirsi Ali en Joost Zwagerman in het programma Zomergasten in 2005 verwoordde ze haar doel met de film als volgt: “Het is niet als een provocatie bedoeld. Voordat ik inga op wat de bedoeling is... Het is toch een filmpje. Je ziet een vrouw, zij staat op het gebedsmatje, zij richt zich tot haar schepper, zij gaat bidden en zij is symbool voor een heleboel vrouwen, voor heel veel vrouwen die me geïnspireerd hebben. Ik ben een tijdje naar blijf-van-mijn-lijfhuizen geweest en ik heb daar met hen gesproken. Zij zeggen: “Ik geef mij over aan Allah en dan komt het goed met me.” Je ziet een vrouw in een doorzichtige sluier en die doorzichtigheid, daar heb ik voor gekozen om te laten zien: dit is een vrouw. Ze heeft voeten, kuiten, knieën, een navel, borsten. Een glimp voor de kijker, het is een mens en tegelijkertijd is dat in de islam wat een deel van mijn identiteit is. Het is precies wat ze moet verbergen en de consequenties zijn heel zwaar. En wat deze vrouw doet is zeggen: “Allah, ik geef me aan u over maar dit gebeurt er, dat gebeurt er en dat en dat, ik word geslagen, ik moet in het huwelijk, altijd beschikbaar staan, voor een man waar ik niet voor gekozen heb. Ik word verliefd en ik word gestraft en de straf wordt uit uw boek gelezen. Ik heb me altijd aan de regels gehouden en dan komt er een oom bij me wonen en mijn vader zegt: “Zijn eer is belangrijker””. En zij zegt: “Ik heb me altijd overgegeven aan U en toch laat U me in de steek.””

Hirsi Ali schrijft de achterstelling en de onderdrukking van de islamitische vrouw aan de islam toe: een geloof waarin de vrouwen minder rechten hebben dan de man. Vrouwenonderdrukking is volgens haar inherent aan de islam: ofwel “De man staat boven de vrouw” zoals ze het in haar artikel ‘Laat ons niet in de steek; gun ons een Voltaire’ verwoordt (Trouw, 20-05-2006). Met haar publieke optreden werd het VVD Tweede Kamerlid op 25 februari 2005 beloond met de prestigieuze Harriet Freezerring. Deze prijs werd haar uitgereikt door de hoofdredacteur van het feministische maandblad Opzij, Cisca Dresselhuys.

Hirsi Ali legitimeerde haar kritiek door zichzelf te portretteren als vrouw die de ‘ellende’ van islam aan den levende lijve heeft ondervonden. Tegelijkertijd is de emancipatie van islamitische vrouwen een instrument voor haar om de islam aan te spreken op de onderdrukking van de vrouw. Ze voldoet daarmee aan de omschrijving van Leila Ahmed van koloniaal feminisme. Daarmee is de rol die ze speelt in het discours omtrent de emancipatie van de islamitische vrouw omstreden. Wat zij en haar medestanders zien als een bewustmakingsproces, ziet een groot deel van de Nederlandse moslims en andere moslims in het buitenland als “pervers, beledigend en getuigen van een zeer beperkte en neerbuigende visie op de religie, de Islam” (Het Parool, 26-04-2003).

De Amerikaanse filosofe Judith Butler vindt het zorgelijk dat Ayaan Hirsi Ali zich in het Nederlandse debat opwierp als de stem die van binnenuit de islam bekritiseerde: “*Submission* vond ik een slechte film, *embarrassing*.” Ze vervolgt: “Er is zoveel belangrijk werk geschreven over de islam, en zijn praktijken, tradities, vrouwenbewegingen.” Butler vindt het belachelijk om islamitische vrouwen te reduceren tot het beeld van een machteloze onderdrukte en mishandelde vrouw op zoek naar vrijheid. In haar ogen is het buitengewoon belangrijk dat er gestreden wordt tegen onderdrukking en geweld tegen vrouwen. “Maar door net te doen of het een islamitisch probleem is, suggereer je dat het bij ‘ons’ niet voorkomt, in onze zogenaamde moderne maatschappij. Maar natuurlijk komt het bij ons ook voor. Deze problemen reiken voorbij religie, ras en klasse” (Vrij Nederland, 15-03-2008). Butler waarschuwt er tevens voor vrijheid van meningsuiting en seksuele vrijheid te gebruiken als argument om gevoeligheden van religieuze minderheden aan te pakken. Dit duidt volgens haar op een standpunt over beschaving dat duidelijk gericht is op “culturele zuivering, om immigratie van islamitische minderheden tegen te gaan of te ontmoedigen” (Butler, 2007: 9). Want “als vrijheid een middel wordt om een minderheid te onderdrukken, dan komt vrijheid in dienst te staan van onvrijheid” (Butler, 2007: 10).

1.3 RELEVANTIE ONDERZOEK

Onderzoek naar islamitische vrouwen is sterk in opkomst. Belangrijke onderzoekers op dit gebied zijn Marjo Buitelaar, Annelies Moors en Willy Jansen (Jansen, 2003) wier onderzoek antropologisch van aard is. Op het gebied van communicatie heeft Van Dijk toonaangevende onderzoeken gedaan naar de representatie van allochtonen in media. Echter, er is vrij weinig onderzoek gedaan naar de beeldvorming in de geschreven media, specifiek kranten.

Terwijl er in de islamitische wereld volop discussies bestaan over de emancipatie van de islamitische vrouw (Moghadam, 2003), bestaat volgens Halleh Ghorashi (2004) in Nederland een vorm van verlichtingsfundamentalisme. Verlichtingsfundamentalisme doet aanspraak op universalisme en stelt islamitische vrouwen voor als homogene, van de norm afwijkende groep. Bovendien brengt het een kunstmatig onderscheid aan tussen het verlichtingsgedachtegoed over emancipatie en de islamitische visie op emancipatie. Dit werkt impliciet uitsluitend en daardoor ook stigmatiserend.

In één van zijn artikelen stelt hoogleraar interculturele communicatie Shadid (2005) dat: “de media direct en indirect een bijdrage leveren aan het verspreiden van negatieve beeldvorming over allochtonen en zelfs een rol spelen bij hun discriminatie in de samenleving”. Hiermee geeft hij aan dat de Nederlandse media tekortschieten in hun presentatie van allochtonen. Dit onderzoek beoogt na te gaan of ook Nederlandse kranten een vorm van oriëntalisme verweten kan worden als het gaat om het portretteren van de Arabische islamitische vrouw. “Kenmerkend voor zowel alledaagse gesprekken als voor beleidsstukken en studies is [...] dat de aanwezigheid van deze nieuwe bevolkingsgroepen gezien wordt in termen van de problemen die zij zouden veroorzaken en waarvan wij last hebben” (Van Dijk, 1983: 9). In het bijzonder wordt de berichtgeving van de Volkskrant en het NRC Handelsblad nader bekeken.

Gebrekkige kennisoverdracht in kranten kan ertoe leiden dat stereotypen de boventoon voeren in het publiek debat. De islamitische vrouw blijft op deze manier altijd een object dat gered moet worden in plaats van zelf een eigen emancipatiepad te mogen uitstippelen zonder daarbij verantwoording te hoeven afleggen voor de keuzes die zij maakt op grond van haar culturele dan wel religieuze achtergronden.

Ook beoog ik met dit onderzoek de werking bloot te leggen van vertogen, gebaseerd op fictieve kennis, die groepen mensen in categorieën samendrijven. Door mensen te categoriseren blijven vooroordelen de kop opsteken. Een discours is in deze gevallen een representatie van waarheden geconstrueerd door heersende groepen waarmee belangen van minderheidsgroepen als de islamitische vrouw in Nederland niet altijd gemoeid zijn.

1.4 VRAAGSTELLING

De vraagstelling van dit onderzoek is tweeledig en luidt als volgt:

- Wat is het beeld van de emancipatie van de islamitische vrouw dat gecreëerd wordt in Nederlandse kranten?
- En welke emancipatiebeelden worden daardoor uitgesloten van het dominante discours?

De beantwoording van de bovengeformuleerde vraagstelling zal tot stand komen aan de hand van de volgende vijf deelvragen:

1. Wat is het discours met betrekking tot de emancipatie van de islamitische vrouw in de berichtgeving van de Volkskrant en het NRC Handelsblad?
2. Welke verschillende noties van emancipatie worden toegelaten tot het discours van de Volkskrant en het NRC Handelsblad?
3. In hoeverre is sprake van continuïteit in beeldvorming tussen deze twee kranten en welk beeld vloeit daaruit voort?
4. Welke alternatieve emancipatie-idealen zouden daar tegenover gesteld kunnen worden?
5. In hoeverre leidt de constructie van dit beeld van emancipatie tot het stigmatiseren van de islamitische vrouw?

HOOFDSTUK 2: ONDERZOEKSOPZET

In dit hoofdstuk zal ik de onderzoeksopzet nader toelichten. Ik zal allereerst de opbouw van het onderzoek aangeven en de indelingen van de hoofdstukken. Het onderzoek betreft een discoursanalyse. De betekenis van discoursanalyse binnen de sociale wetenschappen zal ik in § 2.2 bespreken. Daarin laat ik ook aan bod komen waarom er gekozen is voor een discoursanalytisch onderzoek. Het analysekader en de onderzoeksopzet licht ik toe in § 2.3. Daarin zal ik dieper ingaan op het type discoursanalyse dat in onderzoek wordt gehanteerd. In § 2.4 bespreek ik de dataverzameling en mijn keuze voor de kranten NRC Handelsblad en Volkskrant.

2.1 OPBOUW

Het beantwoorden van de probleemstelling is als volgt gebeurd. Allereerst is er een analyse gemaakt van het emancipatiediscours betreffende islamitische vrouwen in de Nederlandse kranten NRC Handelsblad en Volkskrant. Daarvoor is de berichtgeving over de afgelopen vijf jaar getoetst aan een analysekader. De resultaten daarvan staan beschreven in hoofdstuk drie. Deze resultaten vormen het uitgangspunt bij het beantwoorden van de probleemstelling omdat ze weergeven wat het huidige discours is omtrent de islamitische vrouw in de geschreven media in Nederland. Daarmee kunnen de eerste drie deelvragen beantwoord worden. In hoofdstuk vier zullen nieuwe ontwikkelingen in het Nederlandse emancipatiediscours aan de orde komen. Deze nieuwe ontwikkelingen geven inzicht in thema's die aan de orde zijn. Aan de hand hiervan kan bekeken worden of de algemene emancipatiethema's stroken met de thema's die in de kranten worden aangesneden over islamitische vrouwen. Met andere woorden verschilt het discours over emancipatie tussen de doelgroep islamitische vrouwen en de doelgroep 'westerse' vrouwen. Samen met het emancipatiediscours in de islamitische wereld, dat in hoofdstuk vijf aan de orde komt, kan er een beeld worden geschetst van alternatieve discourses. Zodoende kan deelvraag vier beantwoord worden. Dat zal in hoofdstuk zes gebeuren waarna ik ook aangeef wat het discours voor consequenties heeft op het beeld van de islamitische vrouw (deelvraag 5). Behalve een analyse en evaluatie van wat de kranten over islamitische vrouwen schrijven, zal ik daarom in tweede instantie ook aandacht besteden aan de mogelijke emancipatie beelden die het dominante discours niet halen.

2.2 DISCOURS EN DISCOURSANALYSE

Foucault spreekt over discours als een sociale praktijk: 'een totaliteit van interacties binnen een bepaald domein op basis van uitspraken' (Merquiour, 1988: 80). 'Sociale

verhoudingen worden mede bepaald door de manier waarop men over die verhoudingen spreekt en de interpretatie en betekenis die daaraan gegeven worden. Elk spreken over de sociale werkelijkheid maakt tegelijkertijd ook deel uit van die sociale werkelijkheid' (Prins, 2000: 16).

Foucault spreekt in dit verband van een waarheid die niet per definitie met de werkelijkheid overeenkomt als wel een waarheid die enkel een vertoog is dat de maatschappelijke werkelijkheid verhult. De waarheid is slechts een constructie die tot stand is gekomen om de macht van de heersende klasse te bestendigen (Merquior, 1988).

Ondanks de mogelijke inhoudelijke en methodologische tekortkomingen kan een vertoog veel invloed hebben op het denken en handelen van individuen, op dagelijkse omgangsvormen en politieke besluitvormingsprocessen. Prins (2004) formuleert het als volgt: "Om na te gaan wat vertogen doen, moeten we ons realiseren dat ons spreken een vorm van handelen is. Informeren, voorspellen, beloven, bevelen, dreigen, vragen – het zijn allemaal taalhandelingen die we middels het uitspreken van bepaalde zinnen verrichten. Dit geldt niet alleen voor het zinsniveau van de taal, maar ook op het niveau van een tekst: we gebruiken verschillende soorten teksten en met die teksten doen we verschillende dingen. Zo heeft een tekst verschillende doelen en in dit verband spreekt de Franse filosoof Jean François Lyotard van verschillende genres van vertogen" (ibid. : 76). Taal wordt dus gezien als een onderdeel van een sociaal geheel waarbij actoren taalgebruikend in interactie treden en daarmee actie voortbrengen. Ook wordt er veel waarde gehecht aan de context van een tekst.

2.2.1 Discours en Beeldvorming

Als het gaat om beeldvorming spelen de media een belangrijke rol. De media kunnen de publieke opinie beïnvloeden en sturen (Botman en Hermans, 2002). Hierbij gaat het niet alleen om de televisiemedia. Het geschreven woord behoort net als het (bewegend) beeld tot één van de meest machtige middelen om de massa te beïnvloeden (Van Ginneken, 2006).

Krantenberichten zijn nooit geheel objectief. Ze laten slechts een deel zien van de werkelijkheid. De berichtgeving verloopt via een geheel van processen van filtering en selectie dat 'framing' genoemd wordt. De kern van framing is het selecteren en beklemtonen van enkele aspecten uit de door journalisten waargenomen realiteit. De woorden en beelden waaruit een bericht bestaat krijgen een sociale en emotionele lading: een proces dat 'labelling' genoemd wordt (Van Wijk, 2007). Op die manier ontstaat een wederzijdse beïnvloeding tussen de wijze waarop gedacht wordt en geschreven wordt.

Het Van Dale woordenboek (2005) omschrijft beeldvorming als (1) ‘het ontstaan van een opvatting over persoon, zaken, feiten, e.d.’ en (2) ‘voorstelling’. Het ontstaan of een voorstelling van iets duidt op een proces of een activiteit. 'Beeldvorming verwijst zowel naar de tekstuele en visuele beelden die ons dagelijks omringen als naar gedachten, overtuigingen, associaties, gevoelens en ervaringen. Bovendien beïnvloeden deze beide vormen elkaar wederzijds’ (Botman en Herman, 2002: 8).

Het maakt dus veel uit in welke termen de emancipatie van de islamitische vrouw bediscussieerd wordt. Het discours kan leiden tot ontstaan van nieuwe ideeën, aanscherpen van beeldvorming, aanpassen van wetten of zelfs tot creëren van nieuwe instituten.

2.2.2 *Discoursanalyse*

Voor het onderzoeken van de beeldvorming rondom de emancipatie van de islamitische vrouw in het discours van Nederlandse kranten wordt gebruik gemaakt van een discoursanalytische benadering. Een begrip als emancipatie krijgt immers pas betekenis in het totale kader van spreken en denken. “Although many discourse analysts specifically focus on spoken language or talk, it is therefore useful to include also written texts in the concept of discourse. [...] In sum, discourse studies are about talk and text in context’ (Van Dijk, 1997: 3).

Discoursanalyse is een overkoepelende term voor een aantal praktijken die ieder op een eigen wijze het discours onderzoekt; bijvoorbeeld conversatieanalyses, speech acttheorie en narratieve analyse (Wauters, 2007). Het wordt toegepast in verschillende onderzoeksgebieden zoals de sociolinguïstiek, de psycholinguïstiek en de filosofische linguïstiek (Brown en Yule, 1983).

Discoursanalyse kent drie fundamentele principes:

1. Discours is actiegericht: “Taal is niet slechts een medium met behulp waarvan we spreken over de wereld buiten ons, taal is tegelijk een vorm van handelen die de wereld mede vorm geeft, construeert. Volgens deze opvatting is spreken (en bijgevolg ook schrijven) een vorm van handelen, het brengt zogenaamde performatieve effecten teweeg” (Prins, 2004: 16). Discours impliceert volgens Prins dus een vorm van een sociale actie.
2. Discours is gesitueerd in de context en is medebepalend voor de vorm van de tekst. “Discourse may be defined as ‘text in context’ on the one hand; as a ‘set of texts’ on the other” (Van Dijk, 1990: 164).
3. Discours is geconstrueerd door middel van woorden, uitdrukkingen en is ook zelf constructief, het construeert verschillende versies van de wereld. ‘The basic assumption of discourse analysis is that language profoundly shapes one’s view of

the world and reality, instead of being only a neutral medium mirroring it. The use of metaphors- seeing something in terms of something else- bringing out the ‘thisness’ of a that or the ‘thatness’ of a this- is a case in point’ (Burke, 1969: 247).

Het doel van discoursanalyse ligt volgens Van Dijk (1988: 24-25) in het geven van expliciete en systematische beschrijvingen van discourses. Deze beschrijvingen kent hij twee dimensies toe: een tekstuele en een contextuele, waarbij de laatste dimensie varieert van cognitieve processen tot socio-culturele factoren.

2.3 ANALYSEKADER EN ONDERZOEKSSTRUCTUUR

Dit onderzoek naar de beeldvorming over de emancipatie van de islamitische vrouw in de Nederlandse kranten is een voorbeeld van kwalitatief onderzoek via een discoursanalytische methode. De gebruikte methode is die van Baukje Prins in haar onderzoek naar het discours over de multiculturele samenleving (Prins, 2000). Zij onderscheidt in haar onderzoek twee overheersende typen discourses: nieuw realisme en oppositioneel realisme. Prins: “Hiermee is de discursieve ruimte van het Nederlandse minderhedenvertoog in grote lijnen in kaart gebracht. De meeste discussies over de multiculturele samenleving spelen zich af binnen en tussen deze genres van spreken: zij vormen het argumentatief en retorisch repertoire waaruit deelnemers aan het publieke debat kunnen putten wanneer zij hun visie naar voren willen brengen” (Prins, 2000: 23).

De toepassing van de methode van Prins vindt als volgt plaats. Allereerst zal de methode beperkt worden tot het emancipatiediscours van islamitische vrouwen in krantenberichten van het NRC Handelsblad en de Volkskrant. De specifieke kenmerken van de overheersende typen discourses blijven echter ongewijzigd en zullen dienen om krantenberichten van de laatste vijf jaar in te delen. Deze specifieke kenmerken staan hieronder beschreven. Het is niet haalbaar om ieder artikel apart aan bod te laten komen; dat ligt ook buiten de doelstelling van dit onderzoek. Getracht wordt om de rode draad in discourses te herkennen. Aan de hand van deze rode draad zullen er uiteindelijk enkele conclusies getrokken worden.

2.3.1 Nieuw realistisch discours

Sinds het begin van de jaren negentig heeft het cultuurrelativisme, dat ten grondslag ligt aan het multiculturalisme, in toenemende mate plaats gemaakt voor een nieuw realistisch vertoog. De nieuw realist presenteert zich als iemand met lef omdat hij/zij in staat is de feiten onder ogen te zien (Prins, 2000). Hij werpt zich op als woordvoerder van het volk, meer specifiek van autochtone Nederlanders in achterstandswijken, die steeds meer vervreemden van hun eigen cultuur en buurt door de komst van allochtone buurtbewoners. In de ogen van de nieuw realist maakt ‘de progressieve linkse elite’ zich

schuldig aan sabotage en censuur van het publiek debat. Zij zien zichzelf als tegenhanger van de politieke correctheid van de 'linkse intellectuelen' en daarmee taboedoorbrekend. In plaats van politieke correctheid pleiten nieuw realisten voor het beschrijven van werkelijkheid zoals die waargenomen wordt en niet zoals men dat graag zou zien.

Nieuw realisten beroepen zich op een Nederlandse beschaving gebaseerd op christendom, humanisme en het rationalisme van de verlichting. Met betrekking tot emancipatie ziet de nieuw realist zich dé echte feminist: degene die werkelijk opkomt voor de positie en belangen van de allochtone, vooral islamitische vrouwen die slachtoffer zijn van de islamitische mannen.

Dit vertoog doet twee dingen. Ten eerste poneert het een onderscheid tussen 'wij' en 'zij', waarbij 'zij' naar allochtonen verwijst en in het bijzonder naar de moslims onder allochtonen. Men bevestigt telkens dat *zij* niet van *hier* zijn. Ten tweede ontproblematiseert het nieuw realisme racisme. Racisme wordt soms voorgesteld als een begrijpelijke reactie op de multiculturele samenleving. Zoals Prins het uitdrukt: het nieuw realisme vertrekt vanuit een vorm van culturele, politieke en morele onschuld voor de cultureel dominante groep.

Om een oordeel te kunnen geven over het nieuw realistische discours van een krantenbericht zal getoetst worden op de volgende kenmerken:

1. Het nieuw realistische vertoog richt zich met name op mannelijke moslims.
2. De verteller presenteert zich als 'ridder'. Islamitische vrouwen zijn veel meer het onderwerp: men maakt zich zorgen over hun achtergestelde positie in de 'moslimcultuur'.
3. De verteller doet een beroep op deugden als eerlijkheid en ridderlijkheid.
4. De vertelwijze gebeurt vanuit een vorm van morele, culturele en politiek onschuld.
5. Het nieuw realistische vertoog werpt zich op als het nieuwe echte feminisme.

2.3.2 *Oppositieel realistisch discours*

Het oppositieveel realisme (ofwel het 'politeek correcte' genre) kent drie vormen: het genre van de rapportage, het genre van de aanklacht en het genre van de *empowerment*. Elke genre schrijft een ander soort interventie voor en staat voor een ander beoogd actiegericht effect.

Het genre van de rapportage geeft een beeld van de maatschappelijke positie, levensstijl en opvattingen van verschillende etnische groepen in Nederland en specifieke groepen

daarbinnen. Veel van de Nederlandse publicaties over etnische minderheden behoren tot dit genre. Dit genre kenmerkt zich door:

- *een onpersoonlijke verteller*; een onpersoonlijke en passieve vertelwijze, soms zo ver doorgevoerd dat de verteller in derde persoon naar zichzelf verwijst. Ook zijn de sporen van de context van het vraaggesprek volledig uitgewist.
- *grote en kleine verhalen*; op basis van de rapportage worden algemeen geldende conclusies getrokken voor bijvoorbeeld beleid. Citaten en anekdotes worden gebruikt om de rapportage te verlevendigen. Vaak wijst men ook op de diversiteit binnen de onderzoekspopulatie.
- *emancipatie verwachting*; rapportages zijn doordeesemd van morele en politieke waarden, vaak van een sociaalliberale aard. De autonomie, onafhankelijkheid en verantwoordelijkheid van individuen zijn zowel uitgangspunt als het doel van de rapportage. Van leden van minderheidsgroepen wordt verwacht dat zij in dezelfde mate als hun autochtone leeftijd- en seksegenoten participeren in het onderwijs en arbeid. Ze mogen hun eigen culturele waarden behouden voor zover deze de integratie niet hinderen.

In het genre van empowerment worden vooral succesvolle vertegenwoordigers van minderheidsgroepen naar voren gebracht. Zij krijgen twee rollen toegewezen: rolmodel voor de hele groep en verantwoordelijke representant van de groep. Het succes van het geportretteerde individu weersprekt bestaande stereotypen en vooroordelen. Doordat dit genre voorbeelden van empowerment presenteert, draagt zij zelf ook bij aan de empowerment van lezers van minderheidsgroepen. Dit genre kenmerkt zich door:

- *een dienstbare verteller*; deze houdt zich op de achtergrond en geeft alle ruimte aan de assertieve en sterke personages. Het lijkt daardoor dat verteller en personages uit één mond spreken. In dit genre komen buitengewoon getalenteerde en succesvolle personages aan het woord die zich hebben moeten bewijzen. Het perspectief is vaak vanuit kritische maatschappijtheorieën als marxisme, feminisme en antiracisme. Dit genre toont hoe een individu maatschappelijk barrières overwint, hoe een individu een collectief tot handelen kan aanzetten of hoe men individuele macht kan inzetten om in opstand te komen tegen het systeem.
- *diversiteit*; hetgeen enerzijds getuigt van acceptatie en respect voor de ander en anderzijds wordt aanbevolen vanwege de verrijking die ermee samengaat. Vanuit dit perspectief is diversiteit een waarde in zichzelf en wordt het gezien als een waardevolle toevoeging voor de Nederlandse cultuur.

In het genre van de aanklacht stelt de verteller zich op als een openbaar aanklager. Hij is de professionele woordvoerder voor zijn personages die hij presenteert als slachtoffers

van maatschappelijk onrecht. De lezer wordt opgeroepen te oordelen, te bepalen hoe het onrecht rechtgezet kan worden en eventueel om daaraan bij te dragen. Dit genre kenmerkt zich door:

- *een verteller als woordvoerder*; de verteller is de drager van kritisch inzicht en lijkt alwetend. Hij wekt de suggestie in de gedachtewereld van personages te kunnen kijken en namens hun te kunnen spreken. De stijl is indirect waarbij gevoelens en inzichten in de derde persoon en in het verleden tijd worden beschreven. Het dramatisch effect wordt verhoogd door retorische vragen die de personages zich middels de vrije indirecte rede stellen.
- *het solidariteitsprincipe*; dit blijkt uit de keuze van onderwerpen zoals illegaliteit, gastarbeiders, vrouwenemancipatie etc. Ook uit de keuze om over deze onderwerpen te berichten vanuit het perspectief van de betrokkenen zelf getuigt van solidariteit. Vanuit retorisch perspectief toont de verteller zich solidair met personages en spreekt hij de lezers aan op hun verantwoordelijkheid. De verteller roept op tot begrip voor moeilijke situaties, tot verzet en tot verandering van de status-quo.
- *individuele verhalen als illustratie van een groter onrecht*; de individuele verhalen van de geportretteerde personages geven een voorstelling van de macht van het systeem.

Bij de analyse van krantenberichten op de mate van oppositioneel realisme zal ieder genre met haar specifieke kenmerken apart in beschouwing worden genomen.

2.4 DATAVERZAMELING

Ten behoeve van het analyseren van het discours zijn krantenartikelen over de emancipatie van islamitische vrouwen verzameld van de laatste vijf jaar; specifiek krantenartikelen van het NRC Handelsblad en Volkskrant.

De keuze voor deze twee kranten is gevallen doordat deze twee kranten binnen de Nederlandse krantenberichtgeving beschouwd worden als twee concurrerende tegenpolen. Tegelijkertijd presenteren ze zich ook kwaliteitskranten met serieuze analyses en een zoveel mogelijk objectieve kijk op gebeurtenissen. Deze kranten staan erom bekend niet gevoelig te zijn voor populisme. Voor de analyse is het interessant in hoeverre juist deze kranten beïnvloed worden door een specifiek discours. Vanwege de behapbaarheid is voor twee kranten gekozen.

Het verzamelen van krantenartikelen is gebeurd met behulp van LexisNexis en de Krantenbank. Gezocht werd op de woorden 'emancipatie' en 'islamitische vrouw'. Artikelen waarin deze woorden wel voorkwamen, maar niet specifiek betrekking tot onderwerp hadden werden terzijde gezet.

De periode die ik reken tot mijn onderzoeksperiode begint na de dood van Pim Fortuyn en met het optreden van Hirsi Ali in 2003 en gaat door tot 30 juni 2008, hiermee kan de vraag met betrekking tot continuïteit beantwoord worden.

Voor de schets van hedendaagse ontwikkelingen in het emancipatiediscours in Nederland en in de Arabische wereld is een literatuurstudie gedaan.

HOOFDSTUK 3: HET DISCOURS IN DE NEDERLANDSE KRANTEN

In dit hoofdstuk onderzoek ik het heersende discours aan de hand van de geselecteerde kranten: het NRC Handelsblad en de Volkskrant. Na een algemene inleiding over deze kranten schets ik achtereenvolgens het discours in het NRC Handelsblad (§ 3.2) en het discours in de Volkskrant (§ 3.3). Ik zal de verschillende discourses beschrijven aan de hand van citaten uit krantenberichten. Op basis van de analyse trek ik enkele conclusies (§ 3.5), waarbij ik nader in ga op wat de verschillende citaten en berichten zeggen over het door deze kranten gehanteerde discours (deelvraag één) en de noties over de emancipatie van de islamitische vrouw die aan bod komen (deelvraag twee).

3.1 DE ONTWIKKELING VAN DE NEDERLANDSE MEDIA

De ontwikkeling van de Nederlandse media heeft zijn wortels in de verzuiling (Van de Plasse, 2005). Tijdens dit proces kwamen de verschillende ideologieën van de verschillende kranten tot stand. Zo hebben de socialisten, katholieken, liberalen en sociaaldemocraten een eigen krant voor de verspreiding van de beginselen onder eigen achterban. Vanaf de jaren '60 vond een ommekeer plaats in de maatschappelijke verhoudingen: de ontzuiling. De bladen, evenals de omroepen, wijzigden hun koers. De berichtgeving werd steeds minder exclusief op eigen achterban gericht. Dit neemt niet weg dat veel basisideologieën geworteld bleven in de kranten. Het is dan ook deze basisideologie waar de lezer zich mee identificeert en de keuze voor een bepaalde krant door laat beïnvloeden.

Deze geschiedenis heeft ervoor gezorgd dat tot op de dag van vandaag verschillende kranten bestaan die vanuit verschillende perspectieven berichten, hoewel de scheiding niet meer zo absoluut is als voor de ontzuiling (Shadid, 2008). In dit onderzoek zullen NRC Handelsblad en Volkskrant geanalyseerd worden met betrekking tot het discours dat ze hanteren ten opzichte van de emancipatie van de islamitische vrouwen. Beide kranten profileren zich in hun beginselen als kwaliteitskranten.

Het NRC Handelsblad ziet zichzelf als een modern-liberale krant (zie: www.nrc.nl). Een krant die het vrijheidsbeginsel aanhangt zonder daar dogmatisch aan vast te klampen. In haar beginselen zegt de krant onpartijdige informatie te willen leveren en lezers tot nadenken te willen prikkelen. Het motto van de krant is Lux et Libertas, hetgeen Licht en Vrijheid betekent en waarbij het eerste woord naar de verlichting verwijst. NRC Handelsblad is ontstaan door een fusie en voor het eerst verschenen op 1 oktober 1970. De oplage van NRC Handelsblad stabiliseert zich sinds eind jaren negentig omstreeks 270.000.

De Volkskrant ziet zichzelf als progressieve, veranderingsgezinde krant: “*De Volkskrant is eigenzinnig en onconventioneel, houdt zijn zelfbewuste lezers betrokken en daagt ze uit, zodat zij het beste uit zichzelf en anderen halen*” (zie: www.volkskrant.nl). De slogan van de krant is ‘niets is vanzelfsprekend’. De Volkskrant heeft haar wortels in de katholieke arbeidersbeweging. De krant is op 2 oktober 1919 opgericht als weekblad maar verschijnt al gauw iedere dag. Sinds 1999 worden er gemiddeld per dag zo’n 350.000 kranten gedrukt.

3.2 DISCOURSANALYSE VAN NRC HANDELSBLAD

Het NRC heeft sinds 2003 in totaal 114 artikelen gepubliceerd met betrekking tot emancipatie, waarvan 84 specifiek over de emancipatie van de islamitische vrouw gaan. Hoewel de meeste artikelen opiniërend van aard zijn, heb ik ook nieuwsberichten en achtergrond artikelen verwerkt in mijn analyse om te kunnen laten zien dat, ook al zijn de kranten niet openlijk racistisch, deze op een subtiele en indirecte wijze een negatief beeld van deze groep schetsen. Hieronder volgt een analyse van het discours volgens het analysekader dat in het vorige hoofdstuk is geschetst.

3.2.1 Het nieuw realistische discours in het NRC Handelsblad

Meer dan de helft van de geanalyseerde berichten, namelijk 49 van de 84, is te typeren als onderdeel van het nieuw realistische vertoog met titels als “*Verlos moslimsvrouwen uit hun gevangenis*”; “*Ook moslima kan seksueel bevrijd zijn*” en “*Er is geen oplossing voor het statusverlies van de overbodig geworden man*”. Deze vormen maar een greep uit tientallen soortgelijke titels die de realiteit van de multiculturele samenleving proberen weer te geven.

Overbodige onderdrukkers: deze nieuw realistische berichten richten zich vooral tot mannelijke moslims. Deze mannen worden gelabeld als overbodig, onderdrukkers en belemmerend voor de emancipatie van islamitische vrouwen: “Al eeuwenlang is de moslimvrouw een zorgenkindje. Moslimmannen weten niet hoe ze met de dames om moeten gaan. Het liefst hullen ze hen in vele sluiers om ze vervolgens te verbergen in het achterkamertje” (NRC, 19-05-2004).

Niet alleen echtgenoten dragen de schuld bij de onderdrukking van de moslimvrouwen, maar ook vaders en broers beschikken volgens de nieuw realisten over traditionele privileges die conflicteren met de Nederlandse regels en normen. Deze privileges stellen deze mannen in staat om de vrouw klein te houden, immers “als de vader haar [zijn dochter, red.] wil uithuwelijken, dan gebeurt dat ook. Voor haar is het daarna heel moeilijk te scheiden, terwijl de echtgenoot dat in een handomdraai kan doen door middel van het verstotingsrecht. [...]En wanneer hij er een tweede vrouw bij wil nemen, heeft

zijn echtgenote dat maar te slikken. [...]Haar naam, haar eer en reputatie worden hiermee te gronde gericht, want vaak staat de gemeenschap achter de man” (NRC, 19-05-2004).

Islamitische vrouwen dienen bewust te worden gemaakt van de urgentie van deze situatie en dienen daarom in opstand te komen tegen mannelijke privileges: “Moslimvrouwen moeten beseffen dat hun ongelijkheid blijft bestaan omdat mannen er geen belang bij inzien die op te heffen en dat ze zelf hun bevrijding ter hand moeten nemen. Haar man mag trouwen met meerdere vrouwen, heeft het recht haar te slaan, is haar zaakwaarnemer en mag, anders dan de vrouw, trouwen met niet-moslims” (NRC, 14-01-2003).

Volgens dit vertoog ligt deze ongelijkheid geworteld in de islamitische bronnen die indruisen tegen de waarden van de Verlichting. “Volgens die bronnen dient de vrouw immers een aan de man ondergeschikte rol aan te nemen. Met de tijd zullen moslimvrouwen in en buiten Europa een praktijk helpen ontstaan van een open, tolerante en niet discriminerende islam. Dit zal ten koste gaan van de gevestigde belangen van mannen, imams, geestelijken - om maar niet te spreken van broers en vaders” (NRC, 14-01-2003). De moslimmannen zorgen voor problemen voor islamitische vrouwen en vormen daardoor tegenstanders van de ‘verlichte’ beschaving waar de nieuw realisten voor pleiten. Zij moeten aangepakt worden en verheven; gecultiveerd.

Blanke ridderlijkheid en de nieuw realist als echte feminist: de spreekwoordelijke blanke man van middelbare leeftijd werpt zich in nieuw realistische vertogen op als ridder die zich zorgen maakt over de achtergestelde positie van islamitische vrouwen in de ‘moslimcultuur’. De hoofddoek wordt vaak aangevoerd als een symbool van onderdrukking: “Wees niet bang te stellen: de strijd tegen de sluier gaat verder dan deze schoolwet, hij is een strijd voor de vrijheid van de vrouwen en dus voor rechten van mens” (NRC,12-02-2004). “Het onaanvaardbare aan hoofddoekjes is dat vrouwen hun haar moeten bedekken wegens de wellustige blik van mannen. Zo worden ze verantwoordelijk gesteld voor het gebrek aan zelfbeheersing van anderen. [...]Ik leef nu, niet vijftig jaar geleden en ik voel er niks voor afstand te doen van wat er in die jaren bereikt is aan emancipatie van vrouwen, homo’s en Jan en alleman. Daar hebben mensen voor gevochten, de afwijzing door hun omgeving wordt getrotseerd” (NRC, 09-04-2004).

Het beeld van echte feminist wordt bevestigd door te wijzen op de verworvenheden van vijftig jaar strijd voor emancipatie van vrouwen. Men eist deze verworvenheden als het ware op door zo stellig te weigeren deze op te geven omwille van de zwaktes van de moslimmannen.

Linkse politieke correctheid: ‘de linkse politieke elite’ wordt in het discours vaak beschuldigd het publieke debat te censureren omwille van de goede vrede. Wie naar betere integratie streeft “moet niet bang zijn kritiek te leveren op bepaalde aspecten van de islam. Religiekritiek betekent geen gebrek aan respect voor individuele gelovigen.” Links wordt een destructieve vorm van politieke correctheid verweten: “Cohen en Dijkstal denken dat zij het probleem genoegzaam hebben belicht met de vaststelling dat veel moslims nette mensen zijn – wie zou dat willen ontkennen? Zij hebben een blinde vlek voor het probleem dat de Amerikaanse filosofe Moller Okin en Ayaan Hirsi Ali in Nederland aan de orde hebben gesteld, namelijk dat multiculturalisme slecht is voor vrouwen, homoseksuelen en ongelovigen” (NRC, 07-07-2004). De verteller pleit voor een bevrijding van “de rozige visie op religie die gebaseerd is op de onschuldige, vrijzinnige vorm die vigerend is geworden in vele gesecculariseerde landen” (NRC, 07-07-2004). De nieuw realist wil een eind maken aan deze stand van zaken door verstandige en open kritiek op de islam en de Koran: “Dat is niet het geval in westerse landen waar de islam een snel groeiende godsdienst is, maar hier hebben we helaas te maken met een heel moeilijk grijpbaar fenomeen: het oproepen tot zelfcensuur van de politiek correcte elite” (NRC, 07-07-2004). “Waarom springen autochtone Nederlanders paternalistisch op de bres voor hun fundamentalistische landgenoten terwijl de felste aanvallen op dat fundamentalisme uit allochtone hoeken komen? Waarom heb ik zelf moeite met kritiek leveren? Denken Nederlanders dat ze daar niet helemaal toe gerechtigd zijn, vanuit een diepgeworteld maar wellicht misplaatst cultuurrelativisme?” (NRC, 11-01-2003).

Ook de afscheidsrede van Ayaan Hirsi Ali kan gezien worden als een voorbeeld van het nieuw realistische discours. In eerste instantie bedankt ze de mannen van de VVD voor de ruimte die ze kreeg om te vechten voor de gelijkheid en vrijheid van de islamitische vrouw. Vervolgens vertelt ze over haar bijdragen aan de debatten over de multiculturele samenleving: “... op mijn manier heb ik bijgedragen aan de debatten. Over de islam, de bedreiging van de vrijheid van meningsuiting, de scheiding van kerk en staat, huiselijk geweld, eerwraak, vrouwenbesnijdenis, het dumpen van vrouwen in land van herkomst. [...] Wij zijn realistischer en opener geworden in het debat [...] ik ga weg, maar de vragen blijven. De vragen over de toekomst van de islam in ons land, over de onderdrukking van vrouwen in de islamitische cultuur en over de integratie van de vele moslims in het westen.” De hele voordracht is gepubliceerd in NRC Handelsblad van 16 mei 2006 onder titel “Verdrietig en opgelucht ga ik verder; ik ga weg, maar de vragen blijven”.

Onschuld: een mate van politieke en morele onschuld maakt het mogelijk voor de autochtone Nederlander om kritiek te leveren op de multiculturele samenleving, islam en moslims. Men wordt als het ware een ‘onschuldige’ boodschapper van de frustraties van de gewone man. Deze boodschapper moet niet bang zijn van racisme beschuldigd te worden. “Daarbij komt nog dat de irritatie bij bevolkingsgroepen over andere bevolkingsgroepen oploopt. Het geduld van veel autochtonen is op. En dat leidt tot een

coming out. Ze zijn het op een aangeven van Pim Fortuyn zat om bij de minste kritiek op een allochtoon van ‘stigmatisering’ te worden beticht en ze hebben genoeg van de zachte heelmeeesters in de politiek en publieke sector die zich bezighouden met integratie en criminaliteit” (NRC, 22-03-2003).

De achtergrond voor het pleidooi voor het doorbreken van het taboe op negatieve opmerkingen over minderheden is dat er onder de oppervlakte een informeel onofficieel debat gaande is bij de gewone man. Deze moet serieus worden genomen en in de openbaarheid worden gebracht om onvoorspelbare uitbarsting te voorkomen. Men ziet zichzelf als onschuldige waarschuwer: de eerlijkheid gebiedt hen leden van de moslimgemeenschap te zeggen waar het op staat en zich daarbij niet te laten hinderen door de angst mensen te kwetsen of te beledigen.

3.2.2 *Het oppositioneel realistische discours in het NRC Handelsblad*

Dit genre is in mindere mate dan het nieuw realistische discours vertegenwoordigd in de berichtgeving van het NRC over de emancipatie van de islamitische vrouwen. Hieronder zal ik de resultaten voor ieder genre toelichten. De meeste berichten in het oppositioneel discours vallen onder het genre empowerment dan wel aanklacht. Het genre van de rapportage is het minst vertegenwoordigd.

1. Het genre van rapportage

Dit genre is het minst vertegenwoordigd in het NRC-discours. Dit genre staat wetenschappelijk en op feiten gebaseerd onderzoek voor. Dit is nauwelijks terug te vinden in de berichtgeving over emancipatie van de islamitische vrouwen.

Emancipatie: onder de titel “Geen man achter het stuur; moslimvrouwen beginnen eigen rijsscholen voor geloofsgenoten” staat in een bericht het volgende over de emancipatie en onafhankelijkheid van de islamitische vrouwen: “Een snel groeiende groep islamitische vrouwen in Nederland wil zelf achter het stuur zitten. Autorijscholen voor en door moslimvrouwen duiken in steeds meer steden op. De Marokkaanse Sanae Sennouni wil haar eigen rijsschool beginnen voor moslima’s” (NRC, 14-03-2006).

In “Oprah moet Allah redden; hervormers zoeken naar een weg om de islam bij te stellen” bespreekt de schrijver verschillende hervormingsboeken uit de islamitische wereld aangaande de emancipatie van de islamitische vrouw. Hij haalt verschillende schrijvers aan zoals de historica Nancy Bisha die betoogt dat het negatieve beeld van de islam wortels heeft in de Europese Middeleeuwen maar ook in de Renaissance. De afkeer van de islam is zo hevig omdat de islam juist zo dichtbij ons is. De schrijver meent dat “de opkomst van deze hervormingsboeken veel duidelijk maakt over de

creatieve onrust die onder moslims in het westen leeft. Ze kunnen een correctie bieden op het beeld dat moslims andere wezens zijn dan wij” (NRC, 20-08-2004). Hier worden bepaalde opvattingen van moslims gepresenteerd over hun positie en die van de islam in het westen. Weliswaar niet van hen die woonachtig zijn in Nederland, maar deze uitspraken pogen ook iets te zeggen over de situatie van moslims hier.

2. Het genre van *empowerment*

In totaal zijn negen succesverhalen van moslimvertegenwoordigers in het NRC te lezen sinds 2003. Zij worden als rolmodellen naar voren gebracht.

Dienstbare verteller: in een interview krijgt Famile Arslan, de eerste Nederlandse advocate met hoofddoek, alle ruimte om haar succesverhaal met de lezers te delen. Met veel trots vertelt Arslan hoe zij ondanks allerlei moeilijkheden heeft gewerkt aan haar carrière als eerste advocate met hoofddoek: “Ik dacht steeds: wacht maar, mij krijgen jullie niet klein. Ik wist dat ik er zou komen” (NRC, 12-05-2003). Arslan vertelt hoe ze aanvankelijk op flinke weerstand stuitte. Ze koos ervoor om te bewijzen dat het vervullen van een vak als advocatuur niet afhangt van een culturele achtergrond, nationaliteit of religie.

Arslan ervaart het dragen van de hoofddoek als een bevrijding: “Dankzij de hoofddoek heb ik mij ontworsteld aan de westerse schoonheidscultus. Al die voorwaarden waaraan de vrouw moet voldoen - het gaat totaal langs me heen. Ik ervaar dat als een enorme bevrijding” (NRC, 12-05-2003). Arslan is trots op haar keuze om de hoofddoek te dragen en zichzelf te bewijzen in een mannenwereld waar het voor autochtone vrouwen al moeilijk genoeg is. De verteller blijft op de achtergrond en laat Arslan vooral zelf aan het woord.

Diversiteit: ook sport krijgt een taak als bindingsmiddel in de samenleving toegedicht. “In de wereldsportbeweging voor emancipatie hebben uitgerekend drie moslims het voorbije decennium een grensverleggend rol gespeeld, waaronder hardloopster Hassiba Boulmerka. In hun visie is de islam synoniem met vrede, vrijheid en vrouwvriendelijkheid. [...]Deze populaire sterren uit de wereld van sport en muziek staan daarmee lijnrecht tegenover de conservatieve geloofsorthodoxie, die de vrouw tot tweederangsburgerschap verplicht. [...]Bij haar overwinning schreeuwde Boulmerka haar vreugde uit voor alle tv-camera’s: “Een schreeuw uit mijn hart voor de emancipatie van elke Arabische vrouw”” (NRC, 27-11-2004).

Culturele en maatschappelijke obstakels hebben niets kunnen doen aan het succes van de Turkse wethouder in Gilze en Rijen, Hatice Can-Engin: “Ik was doodongelukkig. Het was mijn droom om iemand te worden. [...]Maar vraag niet hoeveel strijd ik heb moeten leveren om een taboe als de schaduwzijden van familiehuwelijken op de agenda te

krijgen.” Can-Engin ziet zichzelf als een rolmodel: “Tenminste, dat hoop ik” zegt ze. In dat interview geeft Can-Engin het belang aan van de rol van succesvolle Turkse vrouwen als rolmodellen: “Zij waren mijn rolmodellen. Zij moedigden de emancipatie van de Turkse vrouwen in Nederland aan” (NRC 06-04-2006).

Barlas en Wadud, twee voorvechters van emancipatie van islamitische vrouwen binnen de islamitische kaders, worden geprezen voor hun koers. “Barlas en Wadud boegbeelden in eigen koers emancipatie” noemt de schrijver hen, “Vandaar dat veel moslima’s het dragen van een hoofddoek als een vorm van emancipatie zien: het lijkt de enige manier om zich aan zowel patriarchale als antireligieuze feministische druk te onttrekken en een eigen koers te kiezen” (NRC, 23-009-2005). Ook klaagt de schrijver over het gebrek aan waardering in Europa voor de manier waarop moslimmannen de eer van hun vrouwen beschermen. Segregatie en sluiering worden volgens hem altijd als een teken van onderdrukking gezien.

Uit de bovenstaande citaten komt de belangrijkste waarde uit het empowerment genre naar voren, namelijk diversiteit. Diversiteit aan visies op de islam en de hoofddoek en diversiteit aan functies bekleed door de succesvolle vrouwelijke rolmodellen. Maar ook de kracht van de gepresenteerde rolmodellen om zelf een eigen toekomst en leven uit te stippelen. Deze rolmodellen zijn goed opgeleid, kunnen zich goed uitdrukken en zijn daarmee een verrijking voor de samenleving waar zij op problemen en tegenwerking stuiten.

3. Het genre van de aanklacht

Berichten uit dit genre vormen de meerderheid van het oppositioneel realistische discours, het gaat om meer dan 15 berichten sinds 2003.

Openbare aanklager: de schrijver werpt zich in de meeste van de berichten op als spreker of woordvoerder namens de onderdrukte groep. Onder de veelzeggende titel “Moslims zijn niet de nieuwe nazi’s” laat een schrijver zich erg kritisch uit over het systeem: “Europese landen zijn er onvoldoende in geslaagd hun migranten met succes volwaardig op te nemen in hun samenleving.” De schrijver toont zich ook solidair met deze migranten: “De eerste generatie hebben we opgebruikt in de industrie, de tweede gaan we opgebruiken in de media. [...]Het lijkt een beter idee te proberen alsnog, ook al is het laat, een positieve versie te formuleren van een ‘Nederlandse droom’; die het voor migranten niet alleen mogelijk maar ook aanlokkelijk maakt om hier in hoger tempo te integreren” (NRC, 04-05-2006). De Europese landen zitten hier in de beklagdenbank wegens hun falend beleid richting migranten. Ook de industrie, die de eerste migranten heeft uitgebuit, en de media, die nu bezig zijn met het uitbuiten van de tweede generatie, worden aangeklaagd. Personages uit de eerste en tweede generatie zijn hier

niet de vertellers van hun leed, maar het is een alwetende verteller die het leed van deze groep tot uiting brengt.

Solidariteit: in het bericht “Marokkaanse toekomstdromen” komt de schrijver op voor hoofddoekdragende meisjes: “Uit zulke comfortabele fantasieën wordt duidelijk dat de eisen die deze meisjes aan zichzelf stellen, vaak op een ontroerende manier, getuigen van hun wil en ambitie om erbij te horen, zonder hun achtergrond te verloochenen. Ze willen allemaal verder komen dan hun ouders, meer onderwijs volgen dan hun moeders en als het even kan blijven werken na hun huwelijk. Ze praten stellig, maar dus ook bezorgd, over de taakverdeling in het huishouden met hun man. De moderne normen van emancipatie zijn bekend [...]tegelijk gelden respect voor de ouders, huwelijk en moederschap voor hen als totaal vanzelfsprekend en wordt het experimenteren met relaties afgewezen als niet wenselijk. De druk om in de ogen van hun ouders, die hen immers in staat stellen vooruitgang te boeken met opleiding en met werken buitenshuis, goede dochters te zijn, is groot” (NRC, 04-11-2003).

De citaten geven de indruk dat de schrijver in de gedachtewereld van hoofddoekdragende meisjes kan kijken. Hij prijst de wil en de ambities van deze meisjes, maar tegelijkertijd uit hij zijn bezorgdheid over zowel de externe als interne druk die ze te verduren hebben. De personages komen hier in het verzet maar zijn tegelijkertijd niet in staat voor zichzelf te komen.

Schrijvers pleiten in dit genre ook voor toonmatiging “want wie de westerse cultuur wil verdedigen, matigt zijn toon. Niet uit angst maar uit fatsoen.” Ook omdat de analyse van integratieproblemen en van het islamitische terrorisme volgens hen een rijker en moderner begrippenapparaat vergt dan “het hopeloos afgetrapte duo verlicht en achterlijk [...]De massieve tegenstelling die islamcritici als Cliteur aanbrengen tussen ‘de islamitische cultuur’ en ‘de westerse cultuur’ is te simpel en ideologisch en suggereert een achterhaald en in de kern romantisch cultuurbegrip. Alsof ‘de islam’ en ‘het westen’ basaltblokken zijn die statisch tegenover elkaar staan en niets dan hun interne cohesie met elkaar gemeen hebben [...]Het helpt niet om mensen wier emancipatie wij willen bevorderen (als we dat willen), om de oren te slaan met hoogdravende lessen over het soort mensen dat ze zouden moeten worden: modern, verlicht, geloof prettig privé houden, dochters braaf geëmancipeerd, zoons onder controle. Dat is niet alleen krenkend - omdat je tussen de regels door zegt: zoals u nu bent, daar deugt niets van - het is ook tamelijk onpraktisch” (NRC, 08-11-2007).

In een interview stelt Hans Dijkstal zich de volgende retorische vragen: “Paul Scheffer zegt: moslims moeten kiezen voor Nederland. Moslims hoeven niet te kiezen voor Nederland. Er zijn heel veel Nederlanders die kiezen voor België, Zwitserland, Italië. Wat bedoelt Scheffer? Dat moslims meer moeten kiezen voor Nederland dan Nederlanders?” (NRC, 13-11-2005).

De schrijver in het genre van de aanklacht doet een beroep op politici en bestuurders om verantwoordelijkheid te nemen en de situatie te veranderen: “Willen we ook de komende 20 jaar vreedzaam met elkaar blijven omgaan en rassenrellen als in Engeland of de komst van rechts-extremistische groeperingen als in Duitsland voorkomen, dan moet de polarisatie, het tegen elkaar opzetten van allochtonen en autochtonen, door politici en bestuurders stoppen” (NRC, 20-11-2003). “Terreurdaden moeten ons dus niet verleiden tot wat de Australische hoogleraar Amin Saikal noemt de drie basisreacties van het westen op de islam: de islam is een achterlijke religie, het westen is superieur aan de islam of de islam is een geloof dat terrorisme aankweekt. Dit soort reacties maakt het alleen maar erger. [...]We moeten waken voor de misvatting, onlangs nog geuit door mevrouw Hirsi Ali in een open brief aan mij, dat de ware moslim de orthodoxe moslim is met sterk fundamentalistische opvattingen, die niet wil integreren, minachting heeft voor onze rechtstaat en democratie, vrouwen en kinderen kort houdt. Met deze definitie worden alle moslims over een kam geschoren. Ik zou daarom zeggen: pas op met het verbieden van moskeeën en islamitische scholen en stel geen godsdienstpolitie in. Gooi de uitgangspunten van onze seculiere, democratische rechtstaat niet weg uit angst voor religie en in het bijzonder de islam” (NRC, 03-06-2004).

3.3 DISCOURSANALYSE VAN DE VOLKSKRANT

Sinds 2003 zijn er in de Volkskrant meer dan 70 berichten gepubliceerd over de emancipatie van de islamitische vrouw, variërend van opiniestukken, profielen, en reportages tot nieuwsberichten. Ook in de Volkskrant zijn de meeste berichten, meer dan de helft, nieuw realistische van aard.

3.3.1 Het nieuw realistische discours in de Volkskrant

Met “taboedoorbrekende” artikelen beroepen verschillende schrijvers in de Volkskrant zich op de waarden van de Verlichting om de misstanden van de multiculturele samenleving aan de kaak te stellen. Zij stellen dat universele waarden als rationalisme, humanisme, scheiding van kerk en staat, vrijheid van meningsuiting en verdraagzaamheid ontbreken in de islamitische cultuur en dat islamitische vrouwen daarvan het slachtoffer zijn.

Blanke ridderlijkheid: “Tegen die achterstelling (van moslimvrouwen, red.) keert Hirsi Ali zich en gelijk heeft ze. Haar film *Submission* nagelt aan de schandpaal het onrecht dat sommige moslima’s wordt aangedaan met beroep op de Koran. Zij keert zich tegen gedwongen uithuwelijking, omdat zij daar zelf mee te maken heeft gehad. Zij wil emancipatie van de moslima. Dat dit gepaard gaat met geknars en gepiep is normaal. Critici verwijten Ayaan, evenals haar medestanders Paul Cliteur en Afshin Ellian, een

‘universalistische zendingsdrang’ omdat zij wijzen op punten waar de traditioneel beleden islam in conflict is met fundamentele westerse waarden. Hun wordt een intellectuele ‘jihad’ tegen de islam verweten. Waarom mag de Korankritiek niet bestaan? De conclusie kan niet anders zijn dan dat het dogma van de multiculturaliteit bij hen - critici van Hirsi Ali - voorrang heeft boven de emancipatie van de vrouw. Zij zijn kritisch thuis, conformistisch in den vreemde. Ofwel: de splinter in eigen oog weegt zwaarder dan die balk in de ogen van de ander” (Volkskrant, 31-08-2006).

In dit nieuw realistische vertoog bekommert de schrijver zich om het lot van de moslimvrouw en wil hij haar bescherming bieden. De cultuurrelativisten falen om het voor haar op te nemen. Opvallend is dat iedere kritiek op hun discours wordt geïnterpreteerd als een dreigend verbod op Korankritiek. Tegelijk pleit men voor een zakelijkere en realistische discussie.

De islamitische vrouw wordt afgebeeld als slachtoffer van haar eigen omgeving en eigendom van de moslimman in zijn rol als vader, broer of echtgenoot. Men stelt stevig dat we “niet goed mogen vinden dat moslima’s mannelijke artsen weigeren” (Volkskrant, 04-08-2007). Het zou namelijk gaan om mannen die niet toestaan dat ‘hun’ vrouwen - echtgenotes, dochters, moeders - worden blootgesteld aan de blikken van andere mannen.

De blanke ridderlijkheid blijkt ook uit het volgende fragment. Het beschrijft de rentree van Hirsi Ali in de Tweede Kamer na de dood van Theo van Gogh: “Met een bewust optreden maakte VVD-kamerlid Ayaan Hirsi Ali haar rentree in de Nederlandse politiek. Symbolisch was de bijrol van haar baas, fractievoorzitter Van Aartsen, gisteren op de persconferentie. Terwijl Hirsi Ali strijdbaar verklaarde dat het niet bij *Submission Part One* zal blijven, maar dat er nog vele delen zullen volgen, bevestigde Van Aartsen dat hij voor honderd procent achter zijn woordvoerster bleef staan” (Volkskrant, 19-01-2005).

Linkse politieke correctheid: met titels “Links loopt aan leiband moslim-eer” en “Bestrijd de alledaagse terreur” keren enkele nieuw realistische schrijvers zich tegen de linkse politiek. Linkse politiek zou conformisme propageren en zich politiek correct opstellen ten opzichte van de uitwassen van de islam.

Men betreurt het bijvoorbeeld dat Nederland geen voorbeeld neemt aan Frankrijk waar de opiniemakers een fel debat voeren over de islam: “De Fransen vinden blijkbaar dat een gevoelig onderwerp niet met de mantel der liefde gedekt moet worden. Alles dient gezegd te worden. In Nederland zijn we gewoon nog te bang om over de islam te discussiëren. Dat is begrijpelijk gezien de potentiële gewelddadigheid van radicale moslims. Zij zorgen voor terreur en angst. Maar een vrije samenleving kan daar niet aan toegeven. Wat ik betreurt is dat deze prachtige partij met haar overweldigende

geschiedenis van emancipatie en vooruitgangdenken, de Partij van de Arbeid, zich als partij niet durft uit te spreken over de dagelijkse gewelddadigheid in de islamitische gemeenschap. De terreur van alledag die meisjes en vrouwen voor de rest van hun leven met trauma's belast. De terreur van alledag die individuen bijbrengt dat haat tegen ongelovigen door Allah beloond wordt. De terreur van alledag die van jongens verongelijkte vechtmachines maakt" (Volkskrant, 04-10-2007).

Links wordt verweten niet meer loyaal te zijn aan haar emancipatoire waarden: "Ze geloven niet meer in de maakbaarheid van de mens en hebben zich bekeerd tot het alles omvattende begrip respect. [...]De revolutie tegen onderdrukking van vrouwen is links Nederland een doorn in het oog geworden. Zo moest een voorvechtster (Hirsi Ali) voor vrouwenrechten verhuizen van een conservatieve PvdA naar een progressieve VVD" (Volkskrant, 18-04-2005). "Was het ooit niet andersom?" vraagt de schrijver zich vervolgens af.

Onschuld: Bolkestein betoogde al in 1991 dat bij integratie van moslims westerse waarden als leidraad moeten dienen en dat integratie met behoud van eigen identiteit niet deugt. Hij wijst het cultuurrelativisme af. In 2006 worden zijn ideeën nogmaals onder het voetlicht gebracht in een artikel met de titel "Het debat vordert, al zijn de problemen niet opgelost". De schrijver vraagt zich in dit artikel af wat het hebben van respect voor andermans cultuur moet betekenen als het om een cultuur gaat waar "eerwraak wordt vergoelijkt, vrouwen worden achtergesteld en meisjes van school worden gehaald als zij in de puberteit komen?" De schrijver juicht de wending die de discussie over multiculturaliteit heeft gekregen toe: "De discussie is nu veel zakelijker, wat natuurlijk niet wil zeggen dat de problemen zijn opgelost. Maar een realistische discussie is wel het begin van een oplossing" (Volkskrant, 31-08-2006).

De islamitische vrouw wordt gepresenteerd als slachtoffer van haar eigen cultuur en religie. De nieuw realist juicht de wending van de discussie toe en geeft aan dat een mate van respect onnodig is gezien de afwijkende waarden van de islamitische cultuur. Hij ziet de problemen vooral in de islamitische cultuur. Westerse waarden zijn voor hem de onschendbare norm.

De nieuw realist als echte feminist: links, met name de PvdA, wordt ervan beschuldigd de kernwaarden van de Nederlandse cultuur niet uit te dragen om het de orthodoxe moslim naar de zin te maken. Het is erg stil als het om de emancipatie van Turkse en Marokkaanse vrouwen gaat: "Steeds meer mensen met Turkse en Marokkaanse wortels geven te kennen dat ze vrij willen zijn. Maar waar zijn de klassieke feministen van de partij die deze vrouwen op sleeptouw nemen? Hier zou een mooi signaal op zijn plaats zijn. Bijvoorbeeld door te regelen dat Ayaan Hirsi Ali, ook in het buitenland, volledig beschermd wordt. De 'bijna Française' is namelijk een klassieke feministe in de traditie van de Rooie Vrouwen, die met veel provocatie de emancipatie van moslimvrouwen wil

bevorderen” (Volkskrant, 11-03-2008). Ook omdat “de islamitische schaamtecultuur de vrouw veel harder dan de man treft. Het zijn meisjes en vrouwen die in hun bewegingsvrijheid worden beperkt” (Volkskrant, 16-10-2003).

Islamitische vrouwen zouden in bescherming genomen moeten worden door blanke mannen, en door feministen wier emancipatie al voltooid is; ze moeten beschermd worden tegen “normen die gedictieerd worden door teksten en voorschriften die pasten bij een tribale samenleving van veertien eeuwen geleden” (Volkskrant, 18-04-2005).

3.3.2 *Oppositieel realisme in de Volkskrant*

Ook de oppositieve realisten hebben deelgenomen aan de discussie over de emancipatie van islamitische vrouw in de Volkskrant. Met name stukken in het genre van de aanklacht zijn oververtegenwoordigd.

1. Het genre van de rapportage

Ook in de Volkskrant zijn er nauwelijks rapportages die gebaseerd zijn op wetenschappelijk onderzoek. In de edities van april en mei 2008 is er wel een serie reportages van Rob Vreeken over de vrouwenbeweging in de islamitische wereld. De reportages zijn een soort onderzoek naar het wel en wee van moslimvrouwen in landen als Iran, Bangladesh, Maleisië en Indonesië. Er wordt een beeld geschetst van hun maatschappelijke positie, leefstijl en opvattingen. Dit beeld zou tegenwicht moeten bieden tegen de eenzijdige voorstelling die er bestaan over de islamitische vrouw.

Emancipatie: over Iran staat er: “Vrouwen met neuscorrecties. Vrouwen die dichter bij God komen. Vrouwen die van DJ Tiësto houden. Vrouwen aan het hoofd van een bloeiende onderneming. Vrouwen die kuis willen zijn. Ze bestaan allemaal, in Iran. [...] Vrouwen van Iran zijn veel beter af dan menigeen denkt.” Vreeken beschouwt Iran als het meest rijpe moslimland voor de moderne tijd, hij citeert Shervin Nekuee over de positie van vrouwen: “Wie goed luistert, hoort Iran kraken. Vrouwen zijn gehooftdoekt, maar hun hersenen werken sneller dan ooit.” Dit wordt beaamd door Nobelprijs winnares Shirin Ebadi: “Uiteindelijk heeft de Iraanse revolutie haar eigen oppositie in het leven geroepen - een natie van ontwikkelde, zelfbewuste vrouwen die opkomen voor hun rechten” (Volkskrant, 31-05-2008).

Over vrouwen in Bangladesh schrijft hij dat zij zich niet langer de wet laten voorschrijven: “Ze lenen massaal geld en kopen daar een lapje grond mee of een naaimachine van. Revolutie in Bangladesh. Ze voltrekt zich echt op dit moment” (Volkskrant, 17-05-2008). De Wereldbank concludeert dat “met de emancipatie van de

vrouw in Bangladesh een indrukwekkende vooruitgang is geboekt” (Volkskrant, 20-05-2008).

Ook in Indonesië zijn er grote ontwikkelingen gaande met betrekking tot de emancipatie van de vrouw: “Hier vinden we vrouwen die hun in lichaam in de Indonesische *dessa*¹ hebben, hun hart in de Koran en hun hoofd in het VN-vrouwenverdrag.” Vrouwen in Indonesië pleiten voor een beter begrip van de Koran in eerste plaats en vervolgens voor deelname aan politiek, leiderschap en netwerken op de arbeidsmarkt. Ook staat het huiselijk geweld, mensenhandel en polygamie op de agenda. (Volkskrant, 12-04-2008).

Vreeken geeft concluderend aan dat het stilletjes maar gestaag wereldwijd de goede kant uit gaat met de moslimvrouw. “Ze gaat naar school en ze neemt minder kinderen. Het patriarchaat zet zich schrap, maar de vrouwen organiseren zich.” De diepste religieuze vrouwen zijn tegelijk ook de belangrijkste feministen. De achterlijke opvattingen over vrouwen zouden verkruimelen naarmate haar feitelijke positie verbetert. Hij ziet economische stagnatie als het ware gevaar voor de emancipatie van de vrouw.

2. Het genre van *empowerment*

Twee elementen zijn telkens terugkerend in dit genre namelijk het succesverhaal van de geportretteerde rolmodellen en de inspanning die ze leverden om de top te bereiken. Hiermee wil de schrijver de lezer, in het bijzonder islamitische vrouwen, inspireren om ook te streven naar de top. De rolmodellen worden gezien als een waardevolle toevoeging voor de Nederlandse samenleving.

Dienstbare schrijver: “Iedereen kent de American dream: van krantenjongen tot miljonair. Maar er bestaat ook een Nederlandse variant: van vluchteling tot volksvertegenwoordiger’ (Volkskrant, 17-06-2005). Zo opent de schrijver haar stuk waarin ze Farah Karimi, voormalig Kamerlid van Groen Links, portretteert. Ongelooflijk vindt zij het traject dat Karimi aflegde om de top te bereiken. “Het pad dat haar uit het Iran van de Sjah en Khomeini naar het Haagse Binnenhof leidde, was steil en soms levensgevaarlijk.” Om die reden zou Karimi een waardevolle bijdrage kunnen leveren aan het debat over islam en moslims. “Maar Karimi biedt meer, omdat ze als matig gelovige moslima zowel de aantrekkingskracht als het bloedige demasqué van de politieke islam heeft ondervonden, kan ze ook een verhelderende bijdrage leveren aan het in Nederland zo verwarde en verwarrende debat over de islam.” (Volkskrant, 17-06-

¹ *Dessa*: -dorp (ind.) -indonesisch dorp -nederzetting in Indië -kampong -Javaans dorp -inlands dorp.

2005). De schrijver stelt zich uitermate dienstbaar op aan Karimi en presenteert haar als een bron van inspiratie die van betekenis kan zijn in het huidig debat.

Diversiteit: “De ware islam is een bevrijding voor vrouwen, verwerpt geweld en gaat prima samen met democratie en de westerse rechtstaat” (Volkskrant, 23-06-2007). Filosofe Aziza Al Hirbi wordt gepresenteerd als autoriteit op haar vakgebied. Een vrouw van kennis en gedrevenheid. Een vrouw die haar leven heeft gewijd aan de bevordering van de emancipatie en de positie van de islamitische vrouw van binnenuit. Al Hibri bouwt al jaren aan een netwerk van juridisch geschoolde moslima’s, die wereldwijd strijden voor de bevrijding van vrouwen. Het doel van dit netwerk in de vrouwelijke advocatuur is “authentieke islamitische bronnen en jurisprudentie te bestuderen om daaruit de patriarchale culturele invloeden te zeven. Voor dit doel heeft Al Hibri in 1991 Karamah, wat ‘dignity’ betekent, opgericht. “Ik heb minstens twintig jaar studie van de islamitische bronnen achter de rug. Heb met rechters, vrouwen, imams uit meer dan vijftien islamitische landen gesproken en in al die landen data verzameld. Ik heb het zowel vanuit een filosofisch als juridisch oogpunt gedaan. Ik heb me gewapend met kennis en kan met gezag antwoorden geven op al die vragen van naar identiteit zoekende jongeren, wanhopige moslima’s en wantrouwige niet-moslims” (Volkskrant, 23-06-2007). Het personage is superieur aan de verteller vanwege haar expertise en kennis, wat ertoe leidt dat ze zelf in staat is te vertellen over haar ideeën, inzichten en emoties.

In een artikel met de provocerende titel “Zie je wel, ik kan het lekker ook” (Volkskrant, 07-01-2008) wordt een onderzoek naar Turkse en Marokkaanse ondernemers gepresenteerd. In dit stuk krijgen islamitische ondernemers ruimte om de lezer deelgenoot te maken van de weg die ze hebben moeten bewandelen en de strijd die ze hebben moeten leveren om datgene te bereiken wat ze nu bereikt hebben. De schrijfster maakt de lezer met de titel attent dat het om een bijzondere groep vrouwen gaat, een groep voor wie het niet vanzelfsprekend is dat ze ondernemer zijn. Het gaat namelijk om moslima’s. “Ze zijn vrouw, migrant, moslim én ondernemer. Moslima’s met een eigen zaak moeten sterk in hun schoenen staan om aan al die identiteiten vorm te geven” (Volkskrant, 07-01-2008). Ze dienen verschillende factoren het hoofd te bieden, zoals het beeld van vrouwen vanuit de eigen cultuur en vooroordelen van autochtonen jegens moslims. Deze vrouwen worden pioniers genoemd: “Ze hebben veel weerstand moeten overwinnen om hun plannen door te zetten, maar zijn creatief in de manier waarop ze in hun ondernemerschap volharden.” Ze dienen ook als voorbeeld voor de opkomende generaties vrouwen en deze “zullen het makkelijker krijgen, omdat emancipatie meer geaccepteerd raakt in de Turkse en Marokkaanse gemeenschap.” Volgens de onderzoekster speelt bewijsdrang een belangrijke rol in het succes van deze vrouwen. Ook willen ze uiting geven aan hun ongenoegen dat ze als meisjes vroeger minder

kansen hebben gekregen. “Ergens zeggen ze: zie je wel, ik kan het lekker ook” (Volkskrant, 07-01-2008).

3. Het genre van de aanklacht

Het genre van de aanklacht komt in de Volkskrant meer voor dan beide andere genres. In dit genre komt de schrijver op voor de moslim en verklaart zich solidair aan diens strijd.

Openbare aanklager: “De Nederlandse moslim begint steeds meer op aangeschoten wild te lijken. Wanneer we afgaan op kritische volgers als Paul Cliteur, Ayaan Hirsi Ali of Betsy Udink komen zij door hun cultureel bepaalde geloof onvermijdelijk in een sociaal getto terecht. In hun dagelijks bestaan zouden zij daar nauwelijks uit weten te ontsnappen. Leden van de tweede generatie die proberen om westers te leven en toch de geloofsbeleving van hun ouders te respecteren, lijkt een dramatische worsteling te wachten.” Zo luidt de aanklacht van de schrijvers, zij ergeren zich aan het nieuw realistische discours omdat dat de suggestie wekt “alsof de inspiratie van de islam niet valt te verenigen met een moderne levenswijze” (Volkskrant, 23-10-2004). Ook komen zij in opstand tegen de trend waarin de islamitische vrouw wordt gebruikt om te bewijzen dat de islam niet deugt: “In de discussie daarover (over de islam, red.) gaat het steeds meer over de ondergeschikte positie van de vrouw, met haar hoofddoek als uiterlijk symbool van onderdrukking. De waarden van een traditioneel geloof zouden op gespannen voeten staan met de grondslagen van een seculiere samenleving. Vooral de positie van de vrouw is de inzet geworden van een debat waarin de dialoog ver te zoeken is. Zij zou orthodox gelovig zijn, niet geëmancipeerd genoeg en de effecten teniet doen van de verlichte strijd die in de jaren zestig is gestreden. [...]Als zij zich voortdurend moeten verantwoorden voor het dragen van een hoofddoekje, zullen zij die minder afleggen, als dat al wenselijk zou zijn” (Volkskrant, 23-10-2004). Een democratische samenleving, die de autonomie van het individu hoog in het vaandel heeft, mag met andere woorden de burgers niet het recht ontzeggen hun geloof op een moderne wijze te beleven. De inspanningen van het nieuw realistische discours werken zelfs contraproductief.

Solidariteit: ook een wetenschapper als Marjo Buitelaar maakt zich zorgen en denkt dat “moslimvrouwen door zwart-wit denken in een kamp worden gedrongen.” Dit wijst ze vooral aan de gemakzucht van journalisten: “Journalisten willen eenduidige meningen. Tegenstellingen vergroten ze bewust” (Volkskrant, 08-03-2003). Dit zou leiden tot een sfeer waarin veel onzinnigs wordt gezegd en de nuance verloren gaat. Dit komt ook naar voren in het volgende citaat: “Wij wonen in Nederland met een miljoen moslims. Maar de angst voor het vreemde is doorgaans groter dan de wens te ontmoeten. In de media gaat het vooral over: jij moet Nederlands leren, wij maken jou tot een goede

Nederlander. Maar wij nemen niets van hen terug. Wij zouden kunnen zeggen: “Mag ik leren van jouw kookkunst; mag ik jouw geuren ruiken; kun jij mij iets vertellen over de schoonheid van je religie?” Als je iets van iemand aanneemt, geef je hem waardigheid” (Volkskrant, 08-12-2003).

Met het nieuw realistische idee dat de Verlichting superieur is aan de islam wordt de spot gedreven: “De westerse en de islamitische cultuur worden vaak tegenover elkaar geplaatst, waarbij de westerse cultuur door velen als superieur wordt gezien. Wij hebben immers de Verlichting meegemaakt, en daarom zijn we ‘verder’ in onze ontwikkeling. We geloven in de scheiding van kerk en staat, in de vrijheid van meningsuiting, in de emancipatie van vrouwen en homo’s, kortom in individuele vrijheid. Daarmee onderscheiden we ons van de ‘achterlijke islamisten” (Volkskrant, 01-11-2003).

Een streepje verder gaat een Amsterdamse Marokkaan die het beu is steeds voor de voeten geworpen te krijgen dat hij een macho is, die de vrouwen onderdrukt. Spottend en woedend zegt hij: “Ik kots van de zogenaamde emancipatie van westerse vrouwen. Ze gaan helemaal uit de kleren om een flesje shampoo aan te prijzen. Al die naakte wijven op Nederlandse billboards. Noem je dat respect? Vrouwen in gezichtsluier worden beschouwd als onderdrukten. Nou, wij moslims respecteren de vrouw om wat ze in haar hoofd heeft” (Volkskrant, 07-06-2003).

Khadija Arib, Kamerlid voor de PvdA, treedt op in haar stuk “Nederland onderdrukt de Marokkaanse vrouw” als een aanklager tegen de Nederlandse overheid met betrekking tot de vreemdelingenwet. “De Nederlandse overheid heeft niets gedaan om een einde te maken aan de gevolgen van een wet (de Marokkaanse personen- en familiewet, red.) die in Nederland ondenkbaar zou zijn.” Houdt ze haar lezers voor. “Sterker nog, Marokkaanse vrouwen wisten nooit waar ze aan toe waren met de Nederlandse overheid.” Ze wijst erop dat Nederland de problematiek van Marokkaanse vrouwen in de onderhandelingen nooit op de agenda heeft durven zetten. “De emancipatie van migrantenvrouwen begint met een onafhankelijke verblijfstitel waarbij vrouwen niet afhankelijk blijven van hun echtgenoot” meent Arib (Volkskrant, 18-05-2005).

3.4 CONCLUSIE

De emancipatie van de islamitische vrouw is de afgelopen vijf jaar een steeds terugkerend onderwerp zowel in het NRC Handelsblad als de Volkskrant. Deze periode kenmerkt zich door een felle discussie tussen het nieuw realistische vertoog en het oppositioneel realistische vertoog. In het nieuw realistische vertoog wordt de islamitische vrouw, geheel in de traditie van het postkoloniaal discours, afgeschilderd als onderdrukt, achtergesteld en hulploos slachtoffer van haar religie en de patriarchale

cultuur. Verwijzend naar de waarden van de verlichting en de verworvenheden van de westerse emancipatiebeweging wordt het idee gecreëerd dat de islamitische vrouwen in vergelijking met westerse vrouwen achterlopen in hun emancipatie. Ze moeten gered worden uit hun isolement door Nederlandse mannen en de voorlopers van de Nederlandse emancipatiebeweging. Als antwoord op de eerste deelvraag kan men antwoorden dat het nieuw realistische vertoog erg sterk vertegenwoordigt is in de berichtgeving van de afgelopen vijf jaar.

Hoewel het oppositioneel realisme nuance probeert te brengen in de discussie om het eenzijdig en eendimensionaal beeld te doorbreken, vertrekken zij ook vanuit de veronderstelling dat de islamitische vrouw hulpbehoevend en kwetsbaar is. Slechts in enkele gevallen wordt ze naar voren gebracht als een rolmodel. Zelfs in die gevallen wordt haar de taak toebedeeld van het voorbeeld dat gevolgd dient te worden door achtergestelde zusters. Immers deze rolmodellen zijn uitzonderingen die de regel bevestigen. De noties van de tweede deelvraag zijn die van slachtofferschap: vrouwen die het slachtoffer zijn van mannen in een religie die mannen boven vrouwen bevoorrecht.

Op een vijftal reportages na, van dit jaar in de Volkskrant over de islamitische vrouwenbeweging in de islamitische wereld, wordt erg generaliserend gesproken over dé islamitische vrouw en dé moslimman. In die zin kan men zeker spreken over de continuïteit die in deelvraag drie van dit onderzoek aan de orde komt. Moslims lijken allemaal problemen te hebben met emancipatie en kennen geen verschillen in de mate waarop ieder individu zich ontwikkelt en beweegt. De problemen rondom emancipatie van de islamitische vrouw zouden primair religieus en cultureel van aard zijn: de man wordt door zijn cultuur en religie bevoorrecht. Een studie van E-Quality (2004) wijst naar het gevaar hiervan. Discriminatie en racisme wordt op deze manier in de hand gewerkt. Terwijl sociale en economische uitsluiting vaak ten grondslag ligt aan de moeizame emancipatie van sommige groepen.

HOOFDSTUK 4: ONTWIKKELINGEN IN EMANCIPATIEDISCOURS

In dit hoofdstuk belicht ik in grote lijnen een aantal ontwikkelingen in het emancipatie discours in Nederland. Het geeft slechts een indruk van de dynamiek en de huidige discussies binnen verschillende feministische benaderingen in Nederland en het westen in het algemeen. De aanwezigheid van de felle discussies gaat in tegen de idee van de emancipatie van de Nederlandse vrouw als zijnde voltooid. Een schets van de hevige discussie tussen aanhangers van ‘powerfeminisme’ en die van ‘keuzefeminisme’ is te vinden in § 4.1. Op basis daarvan trek ik in § 4.2 enkele conclusies. Deze zijn uitermate relevant om in het laatste hoofdstuk inzicht te kunnen krijgen over hoe dit discours zich verhoudt ten opzichte van het discours omtrent islamitische vrouwen in de vaderlandse geschreven media. Aan de hand daarvan kan er gekeken worden in hoeverre dit discours als alternatief toegepast kan worden, zoals in deelvraag vier geformuleerd is.

4.1 KEUZEFEMINISTISCH DISCOURS VERSUS POWERFEMINISTISCH DISCOURS

Na 70 jaar vrouwenbeweging woedt er nog altijd een hevige discussie over emancipatie. Deze discussie beperkt zich niet alleen tot de emancipatie van niet-westerse vrouwen. Ook westerse vrouwen zijn het onderling niet eens over de prioriteiten van het feminisme en de emancipatiebeweging van dit moment. De discussie kenmerkt zich door een enorme diversiteit aan visies en benaderingen (Sonke-Aalders, 1988). Twee stromingen springen in het oog, namelijk die van het powerfeminisme en die van het keuzefeminisme (Meulenbelt, 2008). Het powerfeminisme (van bijvoorbeeld Cisca Dresselhuys en Heleen Mees) beroept zich op idealen als totale economische onafhankelijkheid en gelijkheid voor vrouwen. Daarmee worden ongelijke verhoudingen op de werkvloer tegen gegaan en wordt het eenvoudiger voor vrouwen om topfuncties te bekleden. Ze pleiten voor ontmoedering van de vrouw. Het moederschap zou leiden tot gemiste loopbaanmogelijkheden voor vrouwen; immers ze draaien nog steeds op voor de zorgtaken. Het gevolg hiervan is dat het merendeel van vrouwen met kinderen topfuncties misloopt en economisch afhankelijk blijft van hun partner (Mees en Kroes, 2007).

Steeds meer Nederlandse hoogopgeleide vrouwen pleiten echter voor herwaardering van het moederschap en van het gezin als hoeksteen van de samenleving. Ze beroepen zich daarbij op idealen als totale keuzevrijheid en zelfbeschikking voor vrouwen. Zij worden keuzefeministen genoemd (Jurgens, 2007). Jurgens komt in opstand tegen wat ze noemt het motto van powerfeministen: ‘niets is van waarde wat niet economisch van waarde is’ (Jurgens, 2007: 23). Eva Herman (2006) vraagt zich af of vrouwen echt het recht hebben op onbeperkte zelfontplooiing of dat emancipatie toch een fatale vergissing is. In haar

boek 'Das Eva Prinzip' houdt zij een pleidooi voor herleving van de gezinswaarden; de familie, kinderen en een saamhorigheidsgevoel staan centraal. Van de beloftes van de emancipatie, betoogt Herman, is weinig meer over dan de onnatuurlijke eis aan vrouwen zich als mannen te gedragen en geld te verdienen. Het idee van keuzevrijheid voor vrouwen is volgens Herman een verre herinnering: de vrouw is vaak verplicht buitenshuis te werken. Vrijheid en echte emancipatie zijn zeldzaam. Het aantal bewust kinderloze vrouwen stijgt. De strijd om gelijkwaardigheid in beroep en privéleven is verloren. In 2007 werd Herman, toentertijd televisiepresentatrice en schrijfster, ontslagen door de publieke omroep NDR wegens uitlatingen waarin ze het familiebeleid van de nationaalsocialisten in Duitsland had geprezen.

Powerfeministen menen dat keuzefeministen, door hen ook wel deeltijd- of parttimefeministen genoemd, niet alleen zichzelf en de samenleving tekort doen door geen volwaardige carrière na te streven, maar "ze verkwanselen de positie van alle andere vrouwen, inclusief hun dochters en hun dochters' dochters" (Mees, 2007: 7). Het keuzefeminisme is slechts een illusie: vrouwen in Nederland kiezen massaal de weg die de samenleving vanaf hun geboorte voor hen heeft uitgestippeld. In plaats van te strijden tegen de ongelijke verhoudingen tussen mannen en vrouwen, houden vrouwen door de keuzes die ze maken de bestaande maatschappelijke machtsstructuren juist in stand (Mees, 2007).

De keuzefeministen verwerpen zich door aan te geven dat door de selectieve nadruk op de arbeidsmarkt als enige bestemming voor de vrouw, het moeizaam verworven zelfbeschikkingsrecht van de vrouw weer op het spel wordt gezet. Daarmee wordt het feministische principe van keuzevrijheid ondermijnd: "immers zo zou de parttime werkende of thuisblijvende moeder niet langer de keuze hebben om zelfstandig te beslissen hoe zij haar leven inricht" (Jurgens, 2007: 14). Keuzefeministen nemen het de powerfeministen kwalijk dat slechts arbeid een vrouw vrij zou kunnen maken, terwijl de afhankelijkheidsfactoren als status, geld, oppas niet ervaren worden als obstakels voor de beoogde vrijheid. In hun ogen is juist dit een schandalige vorm van onderwerping en niet wanneer de vrouw haar innerlijke behoefte volgt en haar recht op zelfbeschikking aanwendt om zelf voor de kinderen te zorgen (Jurgens, 2007).

4.2 CONCLUSIE

De discussie tekent zich af tegen de ideologische achtergronden van verschillende groepen. Enerzijds een groep die zich beroept op het biologisch determinisme en de verschillen tussen mannen en vrouwen aanwendt om de eigen visie kracht bij te zetten.

Anderzijds een groep die aangestuurd wordt door de angst voor de demografische ontwikkelingen van vergrijzing en ontgroeningen en om die reden een pleidooi houdt voor een totale economische onafhankelijkheid en gelijkheid voor vrouwen.

Als deze discussie tussen de powerfeministen en keuzefeministen ergens van getuigt dan is het wel dat de emancipatie van de westerse vrouw nog niet de vruchten heeft afgeworpen die verschillende groepen ervan verwachten. Bij de powerfeministen gaat het om topfuncties, wat nog geen realiteit is, en bij keuzefeministen gaat het om de mogelijkheid om te kiezen zonder daarvoor verantwoording te hoeven afleggen. Dus voltooid is de emancipatie van de westerse vrouw niet, zoals beweerd wordt vooral door de nieuw realisten.

Het is dan ook maar de vraag hoe en of dit als model voor de emancipatie van vrouwen met andere culturele, religieuze, sociale en economische achtergronden aangevoerd kan worden.

HOOFDSTUK 5: HET DISCOURS IN DE ISLAMITISCHE WERELD

In dit hoofdstuk geef ik in vogelvlucht een overzicht van de verschillende en soms botsende emancipatiediscoursen in de islamitische wereld. Ik ga niet gedetailleerd in op de complexe inhoudelijke en retorische discussies maar zal slechts een indruk geven van de diversiteit in het denken over emancipatie. Dit is van belang om te bezien of een van deze discoursen als alternatief zou kunnen dienen, zoals ook deelvraag vier luidt. Allereerst zal ik het begrip ‘emancipatie’ in de islamitische wereld nader toelichten (§ 5.1). In de volgende paragrafen zal ik de drie dominante discoursen uiteenzetten. In § 5.2 begin ik met het demonstreren van het seculiere discours dat zijn oorsprong vindt in het westen. Vervolgens is § 5.3 een schets van het ortho-moderne discours dat teruggrijpt op de islamitische principes en deze probeert te verenigen met de moderne ontwikkelingen. Voorts zal het literalistisch discours aan de orde komen in § 5.4. Tenslotte verbind ik hier enkele conclusies aan in § 5.5.

5.1 HET BEGRIP EMANCIPATIE IN DE ISLAMITISCHE WERELD

In de islamitische wereld is de term emancipatie nieuw maar het concept niet. Sommigen vinden dat islam en emancipatie inherent onverenigbaar zijn. Haideh Moghissi, een van afkomst Iraanse professor in de sociologie werkzaam aan York University in Canada, beschouwt de Koran als ‘unequivocally opposed to gender equality’ (1999: 26). Anderen maken juist gebruik van de Koran om te verwijzen naar de gelijkheid tussen man en vrouw wat betreft geloof, religieuze verantwoordelijkheid etc. (Wadud, 2004). De fricties en wrijvingen tussen de verschillende opvattingen leiden tot interessante ontwikkelingen (Moghadem, 2005). De status van vrouwen in moslamsamenlevingen, stelt sociologe Moghadem in een interview, ‘is noch uniform, noch uniek, noch onveranderlijk’ (Volkskrant, 5-4-2008).

Alvorens ik begin met het schetsen van de discoursen, is het eerst zaak om aan te geven wat ik versta onder de islamitische wereld. Het is een moeilijk af te bakenen begrip vooral omdat de discoursen verder reiken dan de geografische grenzen. In mijn analyse zal ik me echter vooral bezig houden met de dominante opvattingen onder de meerderheid van moslims. De islamitische wereld beperk ik dus tot landen waar moslims een meerderheid van de bevolking uitmaken.

Onder emancipatie versta ik de strijd of het streven naar gelijkgerechtigdheid, zelfstandigheid en eerlijker maatschappelijke verhoudingen. Ook de formele toekenning van gelijke rechten, gelijkstelling voor de wet vallen daaronder. De term wordt dikwijls gebruikt om de vrouwenemancipatie aan te duiden (E-Quality: 2004).

Feminisme duidt op een ideologie waarbij vrouwen in verzet komen tegen onrechtvaardige sekseverschillen in de maatschappij en voor verbetering van vrouwenrechten vechten (Ferrier, 2004). Als term werd het voor het eerst geïntroduceerd door Hubertine Auclert in haar tijdschrift *Citoyenne* rond 1880 (Badran, 2002: 1). Sindsdien is feminisme echter op uiteenlopende manieren gebruikt waardoor er verschillende vormen tot stand zijn gekomen, zoals ‘white feminism’, ‘black feminism’, ‘socialistisch feminisme’ etc. (Kristiansen, 2005).

5.2 HET SECULIERE DISCOURS

Het seculiere discours, ook wel seculier modern feminisme genoemd, vindt zijn oorsprong eind 19de eeuw in Egypte. Egypte werd destijds bezet door de Ottomaanse en daarna Engelse en Franse mogendheden. Onder die omstandigheden is een beweging tot stand gekomen onder leiding van denkers als Qasim Amin (1898, *Tahrir al-Mar’a*, emancipatie van de vrouw) en Gamal El Dine El Afghani. Deze beweging streefde ernaar de vrouw meer rechten toe te kennen en te bevrijden van het onrecht dat haar is aangedaan. Dit allemaal zou de eerste stap zijn richting een totale bevrijding van Egypte van bezetting. “Deze leiders verspreidden samen met een groep leerlingen progressieve ideeën over een aantal belangrijke onderwerpen, zoals emancipatie van de vrouw” (El Saadawi, 2005: 313).

Een andere belangrijk denker, “Rifa’a el Tahtawi drong aan op de noodzaak vrouwen te onderwijzen en een einde te maken aan de talrijke onrechtvaardigheden die hun ten deel vielen” (El Sadaawi, 2005: 313).

In de jaren 20 was er in Turkije een radicale strijd gaande die leidde tot de invoering van stemrecht voor vrouwen, recht op onderwijs en recht om een openbaar ambt te bekleden. Rechten die hun weerslag hadden in de hele moslimwereld (Mernissi, 2005).

Dit discours werd in eerste instantie grotendeels bepaald door het seculiere westerse ideaal van feminisme. “Islam en andere in het Midden Oosten aanwezige godsdiensten moesten wijken voor feminisme, zo is er op een aantal plaatsen een verbod op het dragen van de hoofddoek afgekondigd” (Kandiyoti 1997: 187). Dit discours streeft ernaar religie buiten beschouwing te laten bij de beoordeling van moderne maatschappelijke kwesties (Pektas Weber, 2008).

Bekende trekkers hiervan zijn de Marokkaanse sociologe Fatima Mernissi en de uit Egypte afkomstige kinderarts Nawal Saadawi. Deze vrouwen hebben zich ten doel gesteld om de islamitische vrouw te bevrijden van alles dat direct of indirect te maken heeft met patriarchale ideeën en praktijken, die geïnspireerd zijn op de islam en de Koran. ‘Het vrouwelijke als de zetel van het vreemde en onvoorspelbare is een steeds

weeckerend thema in de islam, de enige godsdienst die de vrouwen door middel van de sjaria'a tot isolement dwingt' (Mernissi, 2001: 158).

5.3 HET ORTHO-MODERNE DISCOURS²

Naast het seculiere discours zien we echter ook nog andere vormen van emancipatiediscours. Deze verwerpen religie niet, maar proberen religie juist te gebruiken als middel van hervorming. Deze vrouwen gaan ervan uit dat de Koran het principe van de gelijkheid van alle mensen bevestigt, maar dat in de praktijk deze gelijkheid van alle mannen en vrouwen wordt ontkend door patriarchale interpretaties en praktijken (Wadud, 2004).

Aanhangers van deze traditie zijn vooral praktiserende islamitische vrouwen die ernaar streven om rechten, mogelijkheden en keuzes van vrouwen te verbeteren zonder te breken met de islam, maar juist met gebruikmaking van islamitische bronteksten. Zich baserend op de Koran heeft de Pakistaanse onderzoekster en mensenrechtenactiviste Riffat Hassan een thematisch overzicht gemaakt van mensen/vrouwenrechten met de daarbij horende passages uit dit boek (E-Quality, 2004). Amina Wadud, docente en onderzoekster islamitische studies, een Afro-Amerikaanse die zich tijdens de tweede feministische golf tot de islam bekeerde, geeft een alternatieve interpretatie van de Koran (Wadud, 2004).

Hoe uiteenlopend de idealen ook zijn, de kern van deze hervormingsbeweging is dat er gewerkt wordt binnen religieuze kaders. Er wordt getracht om van binnenuit en niet van buitenaf emancipatieprocessen op gang te brengen. "In het westen wordt vooral de seculiere vorm van feminisme als 'echt' feminisme beschouwd, maar in de islamitische wereld blijken degenen die op islamitische grondslag hervormingen proberen door te voeren vaak succesvoller omdat hun ideeën goed aansluiten bij de belevingswereld van hun doelgroep" (Kristiansen, 2005: 7).

In verschillende delen van de islamitische wereld kwam een groeiende groep hoogopgeleide vrouwen in opstand tegen diepgewortelde patriarchale structuren in hun gemeenschap (Pektas Weber, 2008). Ook is er een groep die binnen een niet-islamitische setting op zoek is naar handvaten en richtlijnen voor het handelen volgens islamitische principes. Hoewel deze intellectuele vrouwen zichzelf nooit feministisch³ noemen, herlezen ze de Koran en interpreteren ze deze vanuit een 'feministische' invalshoek. Of

² Ortho-modern omdat het om een groep gaat die niet breekt met religie maar ook geen aanhangers zijn van puur modernisme waar religie bespot wordt. In dit discours tracht men een middenweg te creëren tussen deze twee bronnen

³ Dit heeft onder andere te maken met de strijd die ze ook leveren tegen wat Leila Ahmed postkoloniaal feminisme noemt.

beter gezegd vanuit een patriarchaal-vrij oogpunt. Zij maken ook gebruik van de gangbare methodologie waar mannelijke collega-geleerden gebruik van maken. Echter vraagt Barlas, een van de boegbeelden van deze stroming, zich voortdurend af waarom sommige mannelijke geleerden zo sterk vasthouden aan vrouwenvriendelijke interpretaties (Barlas, 2002), terwijl de Koran zelf vraagt om in de 'beste betekenis'⁴ gelezen te worden. Hiermee pleit ze voor een kritische herinterpretatie en voor toetsing van de gangbare interpretaties.

Verschillende aanhangers van deze stroming zien kansen en mogelijkheden om de nieuwe interpretaties van heilige teksten te gebruiken voor de hervorming van juridische, politieke en maatschappelijke rechten van islamitische vrouwen (Mirza, 2007).

Naast deze intellectuele tak, is er ook een tak die zich voornamelijk richt op sociaal politiek activisme. De vrouwenafdelingen van bewegingen als 'Moslim Broeders' in Egypte of Marokko bijvoorbeeld voeren vooral strijd tegen de volgens hen onmiskenbare rol van politiek, economie, racisme en uitsluiting. Daar waar het om de mogelijkheden voor vrouwenstrijd en collectieve zelfemancipatie gaat, richt de strijd zich daar vooral op structurele sociaaleconomische gelijkheid voor de meerderheid van vrouwen én mannen (Marcotte, 2005).

Overigens heeft dit discours ook in Nederland veel aanhangers. In november 2006 ondertekenden enkele tientallen vrouwen het Islamitische Vrouwen Manifest. De islam roept volgens de opstellers op tot rechtvaardigheid en gelijkheid tussen vrouwen en mannen. Pektas-Weber, is een van de initiatiefnemers en benadrukt dat de opstellers van dit manifest geen strijd tegen de man willen voeren en 'geen polarisering tussen mannen en vrouwen willen stimuleren, maar streven naar samenwerking' (Al Nisa, 2006: 4), om bepaalde patriarchale gedachtegoed samen concreet aan te pakken.

5.4 HET LITERALISTISCH DISCOURS

De wisselwerking tussen emancipatie en islam komt tot stand doordat enerzijds de idealen van emancipatie ten dele afhankelijk zijn van de islaminterpretaties en anderzijds doordat de islam geherdefinieerd wordt in het licht van vrouwenemancipatie en nieuwe maatschappelijke ontwikkelingen (Kritiansen, 2005).

Zo gaan de bovenstaande discoursen niet helemaal op voor landen als Saoedi-Arabië waar men strikt van leer is en men een literalistische kijk op de islam heeft; ook wel

⁴ Hiermee doelt ze op een vers uit de Koran " Die naar het Woord luisteren en dit het best naleven. Zij zijn het die God geleid heeft, en zij zijn de verstandigen." (Koran, 39: 18). Zie: <http://digiboek.50megs.com/koran/koran039.html>

salafistische benadering genoemd. In deze benadering is men meer geïnteresseerd in de letterlijke betekenis van de Koran dan in de geest of contextgebondenheid daarvan. In deze verschijningsvorm van emancipatie voelen de vrouwen niks voor de emancipatie zoals we dat kennen in het Westen en ook niet de behoefte om zich aan te sluiten bij het ortho-moderne emancipatiediscours. Deze vrouwen bevestigen doorgaans dat mannen het hoofd van het gezin zijn en dat vrouwen zich zouden moeten richten op hun natuurlijke taak in het leven: het baren en grootbrengen van kinderen (Pektas Weber, 2008). In hun ogen staat deze manier van leven niet gelijk aan vrouwenonderdrukking. Mannen en vrouwen zijn gelijkwaardig maar niet gelijk is hun uitgangspunt. Hun strijd beperkt zich tot het aanpakken van geweld, onrecht tegen vrouwen en vrouwenmishandeling. Het principe van gelijkwaardigheid en niet gelijkheid geldt hier als pilaar.

5.5 CONCLUSIE

In het voorgaande heb ik getracht een overzicht te geven van de verschillende dominante emancipatiediscoursen in de islamitische wereld. In het seculiere discours wordt religie geproblematiseerd (Pektas Weber, 2008), men meent dat vrouwenonderdrukking onlosmakelijk verbonden is met de islam. Er wordt geen heil gezien in het zoeken naar emancipatorische concepten binnen de islamitische geloofsleer of naar bevestiging van gelijkwaardigheid in religieuze teksten. Het ortho-moderne discours daarentegen laat ruimte toe voor een samensmelting van religieuze principes met moderne opvattingen over de emancipatie van de vrouw. Daar waar de feministen zowel seculiere als ortho-moderne moeite hebben met het patriarchale systeem, is het voor de literalisten een vanzelfsprekendheid dat de mannen aan het hoofd staan van gezin en samenleving.

De visie waarin de islam als verenigbaar wordt gezien met het emancipatiestreven, zoals gehanteerd door het ortho-moderne discours, past in het Nederlandse emancipatiemodel waar de islamitische vrouwenbeweging zich laat inspireren door principes van de Koran en idealen van het feminisme. Deze vrouwen zijn graag aanwezig in de maatschappij, zijn ambitieus en willen zich ontplooien. Tegelijkertijd reserveren ze ruimte voor religieuze en sociale keuzes die in een eerste oogopslag lijken af te wijken van de kern van emancipatie. Het opstellen van een islamitisch vrouwenmanifest is een van ontwikkelingen die in die richting wijzen.

HOOFDSTUK 6: CONCLUSIES EN AANBEVELINGEN

In dit hoofdstuk wordt een antwoord geformuleerd op de probleemstelling. Daarvoor wordt teruggegrepen op de uitkomsten van voorgaande hoofdstukken. Bij het beantwoorden van het tweede gedeelte van de probleemstelling wordt ook ingegaan op deelvraag vier en vijf van dit onderzoek. Er wordt een aantal aanbevelingen gedaan met betrekking tot de alternatieve emancipatie-idealen en er zal nader ingegaan worden op het beeld dat ontstaat over de emancipatie van de islamitische vrouw bij het discours zoals dat voorkomt in het NRC Handelsblad en de Volkskrant.

De probleemstelling zoals in het eerste hoofdstuk geformuleerd luidt:

- Wat is het beeld van de emancipatie van de islamitische vrouw dat gecreëerd wordt in Nederlandse kranten?
- En welke emancipatiebeelden worden daardoor uitgesloten van het dominante discours?

Het discours in het NRC Handelsblad en de Volkskrant over de emancipatie van de islamitische vrouw kenmerkt zich onder andere door eenzijdigheid in benadering en presentatie van de islamitische vrouw. De retoriek is over het algemeen populistisch van aard en past heel goed binnen het postkoloniaal discours, waarbij de kennis over de ander niet per definitie overeenkomt met de werkelijkheid. Vooral de gebezigde retoriek door de nieuw realisten die de positie van de vrouw gebruiken om te bewijzen hoe weinig beschaafd de islamitische wereld is en hoe superieur de westerse beschaving is, strookt nauwelijks met de realiteit en de omstandigheden waaronder islamitische vrouwen verkeren. Alles wat tegen dat beeld ingaat, wordt niet serieus genomen, omdat het niet binnen die nieuw realistische constructie past.

De oppositioneel realisten daarentegen relativeren de verschillen tussen de twee beschavingen maar eveneens door de vrouw te gebruiken als object en bewijsmateriaal. De aard en de doelen van deze discourses kunnen verschillen van elkaar, maar in beide gevallen wordt de islamitische vrouw als middel gebruikt en als hulpbehoevend voorgesteld.

In beide kranten kenmerkt het nieuw realistische discours zich vooral door een extreme vorm van simplificeren van de zaak in het voordeel van de westerse beschaving, immers de islam zou de vrouw principieel achterstellen. In werkelijkheid, zo stellen de oppositioneel realisten, zijn er grote verschillen in de verschillende moslimlanden te bespeuren. Echter worden voorbeelden van rolmodellen aangedragen door oppositioneel

realisten als uitzondering die de regel dienen te bevestigen. Dit beantwoordt het eerste gedeelte van de probleemstelling.

De huidige discursieve ruimte laat geen andere discoursen toe die in de islamitische wereld de discussie over de positie en rol van de islamitische vrouw overheersen. Het discours in de islamitische wereld zoals geschetst in hoofdstuk vier vindt geen weerklank, noch in het NRC noch in de Volkskrant. Evenmin worden deze discoursen aangehaald door nieuw realisten of oppositioneel realisten. Juist de grote variatie in het discours van de islamitische wereld zou als het alternatief (deelvraag vier) kunnen dienen voor de enigszins starre houdingen van de nieuw realisten en in mindere mate de oppositioneel realisten.

Verbazingwekkend in het nieuw realistische discours is de combinatie van feministische zorgzaamheid, waarbij feminisme als instrument ingezet wordt, en onverschilligheid voor de visie van islamitische vrouwen zelf. Dit komt zowel in het NRC als de Volkskrant terug en is in overeenstemming met het postkoloniaal discours. Weinig artikelen geven indicatie van de belevingswereld en ideeën van de islamitische vrouwen over hun emancipatie en hoe ze met hun cultuur en religie omgaan. De analyse van het discours in het NRC en de Volkskrant laat een verrassende eenheidsconsensus zien tussen de nieuw realisten en oppositioneel realisten in hun benadering van de emancipatie van de islamitische vrouw. Binnen de islamitische wereld zijn er verschillende visies te identificeren die nauwelijks terugkomen in de berichtgevingen.

Een van de belangrijkste inzichten die uit de analyse te destilleren is, is dat beide kampen dezelfde fout begaan door te veronderstellen dat de islamitische vrouw per definitie onderdrukt zou zijn en wanneer zij zelf aangeeft het anders te ervaren wordt ze, voor de nieuw realisten, van een vals bewustzijn beschuldigd. Hiermee krijgen we ook zicht op deelvraag vijf. De islamitische vrouw wordt niet alleen als slachtoffer gezien van een mannencultuur, ze is zelf ook niet in staat om hier iets aan te veranderen.

Dit beeld wordt wel wat genuanceerder. Het belangrijkste verschil tussen het NRC en de Volkskrant is dat de Volkskrant de laatste maanden ruimte heeft gereserveerd voor een serie reportages over het wel en wee van de islamitische vrouwenbeweging in de islamitische wereld. De reportages geven een dynamische ontwikkeling in de opvattingen van de islamitische vrouw weer. Het geeft inzicht in de prioriteiten die zij stelt, de doelen die zij beoogt en de aanpak die zij hanteert. Wat deze weergave interessant maakt is dat het om reportages gaat die collectieve bewegingen behandelen en niet enkel individuen presenteren die de uitzondering moeten vormen.

Toch kan men constateren dat het discours zoals dat plaatsvindt in de islamitische wereld nog geen voet aan de grond heeft weten te krijgen in de Nederlandse geschreven media. Dat dit discours niet toegelaten wordt tot de discursieve ruimte in het NRC en de

Volkskrant heeft ermee te maken dat het dominante discours in die kranten zich bedient van een andere verteller, andere personages en ander publiek. De waarheid of realiteit die gepresenteerd wordt in dat discours verschilt essentieel van het discours in de islamitische wereld. Bezien in het licht van het postkoloniaal discours is het helemaal verklaarbaar dat dit niet toegelaten wordt. Immers, de ‘Oriënt’ moet vooral overeenkomen met onze fantasie.

In het vierde hoofdstuk is de discussie onder de westerse feministen, powerfeministen en keuzefeministen, aan de orde gekomen. Hieruit blijkt dat de voltooiing van de emancipatie van deze groep, zoals gesteld door zowel de nieuw realisten als oppositioneel realisten, vooralsnog een illusie is. In het westen tekenen zich verschillende ontwikkelingen op dit gebied af, terwijl het nieuw realistische en oppositioneel discours de lezer doet geloven dat de westerse vrouw volwaardig geëmancipeerd is en dat ze nu de taak en de verantwoordelijkheid op zich moet nemen om de islamitische vrouw bij te staan in haar strijd om te emanciperen. De emancipatie-idealën van de westerse feministische beweging worden hier als instrument ingezet om de ander, in dit geval de moslimsgemeenschap, te wijzen op de achterlijkheid van hun cultuur. Deze recente discussies rondom emancipatie van de Nederlandse vrouw worden niet toegelaten tot het dominante discours over de emancipatie van de islamitische vrouw. De emancipatie van de Nederlandse vrouw wordt gepresenteerd als het model en de norm waaraan de islamitische vrouw moet voldoen. Zoals Said stelde, past dat geheel bij het streven naar het veilig stellen en afbakenen van de eigen identiteit. Immers, men wil niet in de retorische val trappen dat men enerzijds oordeelt over anderen (islamitische vrouwen) en tegelijkertijd beseffen dat de discussie hier over emancipatie nog niet al de gehoopte resultaten heeft afgeworpen. Deze inzet kan het beste worden begrepen als een strategie om het eigen domein, de eigen (geëmancipeerde) identiteit veilig te stellen. Hiermee hebben we ook een verklaring voor het tweede deel van de probleemstelling over de uitgesloten emancipatiebeelden.

Met deze conclusies heeft dit onderzoek belangrijke empirische aanknopingspunten aangereikt voor een sociologisch onderzoek naar de discoursen rondom de emancipatie van de islamitische vrouw in de geschreven media. Verder levert deze studie een bijdrage aan het algemeen begrip rondom instrumentalisering van het feministisch discours als onderdeel van het postkoloniaal discours.

Deze studie laat ook zien dat de dominante discoursen in de geschreven media, wegens de eenzijdigheid en de harde toon, niet tot het gewenste doel leiden. Wanneer de discussie over de emancipatie van de islamitische vrouw slechts gebruikt wordt ten einde politieke doeleinden te bereiken is het twijfelachtig of het bijdraagt aan de daadwerkelijke vooruitgang van deze groep.

Verder geeft dit onderzoek een klein inzicht in de uitsluitingmechanismen die een bepaald discours teweeg kan brengen en de mogelijke consequenties die ertoe kunnen leiden dat dominante groepen bevoorrecht worden ten opzichte van andere groepen die maatschappelijk, sociaal of religieus daarvan afwijken.

Met deze studie zou ik ervoor willen pleiten om de visie van islamitische vrouwenbewegingen waarin de islam als verenigbaar wordt gezien met het emancipatiestreven, meer ruimte te bieden in Nederland. Verschillende ontwikkelingen binnen de Nederlandse context wijzen op de behoefte daaraan. Een voorbeeld hiervan is het Islamitische Vrouwen Manifest opgesteld door islamitische vrouwen in Nederland, waarin zij zich beroepend op de Koran en de kritische rede hun emancipatoire lot in eigen handen willen nemen.

Zoals Edward Said pleit ik ook voor meer ruimte in onze gedachtewereld voor de vreemde 'ander'.

Referenties:

- Abdus Sattar, S. (1993). *De positie van de vrouw in de Islam*. Den Haag: Oase
- Ahmed, L. (1991). *Women and Gender in Islam: Historical Roots of a Modern Debate*. New Haven & London: Yale University Press
- Al-Azma, S., Souroush, A., Mersnissi, F. (2005). *Religie en moderniteit*. Breda: De Geus
- Al Nisa. (2006). *Islamitische vrouwenmanifest*. Utrecht: Al Nisa
- Alphen, E. en Meijer, M. (1991). *De canon onder vuur. Nederlandse literatuur tegendraads gelezen*. Amsterdam: Van Genneep
- Badran, M.. (2002). *Islamic Feminism: What's in a Name?* *Al-Ahram weekly online*, themanummer. 569, pp. 1- 8. Gedownload op 6 december 2008 van: <http://www.weekly.ahram.org.eg/2002/569/cu1.htm>
- Barlas, A. (2002). *Believing Women in Islam: Unreading Patriarchal Interpretations of the Qur'an*. Austin: University of Texas Press
- Bobel, C. (2001). *The Paradox of natural mothering*. Philadelphia: Temple University Press
- Boer, E. I. (2004). *Disorienting Vision. Rereading Stereotypes in French Orientalist Texts and Images*. Amsterdam – New York : Rodopi B.V.
- Boerstra, P. (2008). 'Ik snap niet dat de regering zo bang is'; Interview Filosofe Judith Butler. *Vrij Nederland*, 15 maart 2008
- Botman, A. & Hermans, M. (2002). *Burgers in Beeld; Beeldvorming naar gender en etniciteit in overheidsbeleid*. Den Haag: E-Quality
- Botman, A., Jouwe, N. & Wekker, G. (2001). *Caleidoscopische visies; De zwarte, migranten- en vluchtelingenvrouwenbeweging in Nederland*. Den Haag: E-Quality
- Bracke, S. (2004). 'Niet in onze naam', een hartenkreet tegen de inzet van het feminisme in de 'beschavingsoorlog'. In: *Ethiek en Maatschappij. Themanummer Gender en Multicultureel burgerschap*, jaargang 7, nr. 4., pp.112-128.
- Brown, G. & Yule, G. (1983). *Discourse analysis*. Cambridge: Cambridge University Press
- Buikema, R. & Smelik, A. (1993). *Vrouwenstudies in de cultuurwetenschappen*. Muiderberg: Dick Coutinho
- Burke, K. (1969). A rhetoric of motives. In: Carpentie, N. & Spee, S. *Discoursanalyse; Cursustekst Informatieverwerking UIA Dept. PSW*. Gedownload op 1 juni 2008 van: <http://homepages.vub.ac.be/~ncarpent/disc.html>
- Butler, J. (2007). *Opgefokte taal: een politiek van performatief*. Amsterdam: Parrèsia
- El Sadaawi, N. (2005). *De gesluierte Eva. Vrouwen in de Arabische wereld*. Leuven: Kritak

- Essed, Ph. (1994). *Diversiteit, vrouwen, kleur en cultuur*. Amsterdam: Ambo
- E-Quality (2004). *Factsheet Emancipatie van vrouwen met een islamitische achtergrond*. Den Haag: E-Quality
- Ferrier, J. (2004). *Emancipatie door de eeuwen heen*. Den Haag: E-Quality
- Herman, E. (2006). 'Is de emancipatie een vergissing?' In: *Politiek tijdschrift Cicero*, meinummer 2006. Gedownload op 15 juni 2008 van: www.thuisblijfmoeders.nl
- Hooks, B. (1996). *Killing rage; Ending Racism*. New York: Henry Holt and company
- Jansen, W. (2003). *Vrouwen en gender in het Midden-Oosten*. Leiden: Universiteit Leiden
- Jurgens, F. (2007). *Leve de burgertrut; Prikkelende beschouwing over de moderne gezinsmoraal*. Amsterdam: Meulenhoff
- Kandiyoti, D. (1997). *Women, Islam and the State*. In: J. Beinin and J. Stork (eds). *Political Islam: Essays from Middle East Report* (pp. 185-193), Berkeley: University of California Press
- Kristiansen, B. (2005). *Moslima, Marokkaanse & Nederlandse. Emancipatieprocessen bij moslimvrouwen van Marokkaanse afkomst in Nederland*. Leiden: Universiteit Leiden
- Loomba, A. (1998), *Colonialism / Postcolonialism*. London – New York : Routledge
- Marcotte, R. D. (2005). *Egyptian Islamists and the Status of Muslim Women Question*. In: *JSRI*, themanummer 11, pp.60-70
- Mees, H. (2007). *Weg met de deeltijdfeminisme; Over vrouwen, ambitie en carrière*. Amsterdam: Nieuw Amsterdam
- Meijer, M. (1996). *In tekst gevat; inleiding tot een kritiek van representatie*. Amsterdam: University Press
- Mernissi, F. (2001). *De Europese Harem*. Breda: De Geus
- Mernissi, F. (1992). *Sultanes: de macht van vrouwen in de wereld van de Islam*. Breda: De Geus
- Merquior, J. G. (1988). *De filosofie van Michel Foucault*. Utrecht: Het Spectrum
- Meulenbelt, A. (2008). *Feminisme in de 21ste eeuw, een socialistische visie*. Gedownload op 2 december van: <http://anjameulenbelt.sp.nl/weblog/2008/11/17/feminisme-in-de-21ste-eeuw-een-socialistische-visie-1/>
- Mirza, Q. (2007). *Legal Pluralities: Shari'a, English Law, and Gender in Islamic Feminism and the Law*. London : Routledge-Cavendish
- Moghadam, V. (2003). *Modernizing Women: Gender and Social Change in the Middle East*. Boulder: L. Rienner

- Moghissi, H. (1999). *Feminism and Islamic Fundamentalism. The Limits of Postmodern Analysis*. London : Zed Press
- Pektas-Weber, C. (2006). *Moslimes; Emancipatie achter de dijken*. Amsterdam: Bulaaq.
- Plasse, J. van. de (2005). *Kroniek van de Nederlandse dagblad- en opiniepers*. Amsterdam: Cramwinckel
- Prins, B. (2004). *Vorbij de onschuld. Het debat over integratie in Nederland*. Amsterdam: Van Genneep
- Prins, B. (2000). *Vorbij de onschuld. Het debat over de multiculturele samenleving*. Amsterdam: Van Genneep
- Said, E. (1991). *Orientalism: Western Conceptions of the Orient*. London: Penguin Books
- Shadid, W. (2008). *Sensatiejournalistiek voert de boventoon*. Gedownload op 28 september 2008 van: <http://interculturelecommunicatie.com/shadid/sensatiejournalistiek-voert-de-boventoon/>
- Shadid, W. (2005). Berichtgeving over moslims en de islam in de westerse media: beeldvorming, oorzaken en alternatieve strategieën. In: Tijdschrift voor Communicatiewetenschap, Jaargang 33, themanummer 4, pp. 330-346
- Shadid, W. (1998). *Grondslagen van interculturele communicatie: Studieveld en Werkterrein*. Houten: Bohn Stafleu Van Loghum
- Shaheen, J. (2006). De representatie van de islamitische Arabische vrouw door Hollywood. In: *Eutopia*, themanummer 15, pp.25-29
- Shaheen, J. (2001). *Real Bad Arabs*. Canada: Olive Branch Press
- Sonke-Aalders, A. (1988). *Is het werk gedaan? De vrouwenbeweging in 2001*. Utrecht: Scala
- Van Dale Lexicografie. (2005). *Groot woordenboek der Nederlandse taal*. Amsterdam: Van Dale
- Van der Beek, M. & Van Engelen, M. (2003). *Cheppih: Ik ben terrorist in woord en daad*. Het Parool, 26 april 2003
- Van Dijk, T.A. (1997). *Discourse as structure and process*. London: Thousand Oaks
- Van Dijk, T. A. (1990). The future of the field: Discourse analysis in the 1990. In: *TEXT. Special Anniversary Issue*, 10, pp. 133-156
- Van Dijk, T. A. (1983). *Minderheden in de media; Een analyse van de berichtgeving over etnische minderheden in de dagbladpers*. Amsterdam: SUA
- Van Ginneken, J. (2002). *Een gekleurde kijk?! Een essay over media-coverage van migrantenkwesties in de verkiezingstijd*. Amsterdam: NVJ Projectbureau Migranten en media
- Van Ginneken, J. (2002). *Verborgene verleiders, hoe de media je sturen*. Amsterdam: Boom

Van Wijk, K. (2007). *De media explosie; Trends en issues in massacommunicatie*. Den Haag: Sdu Uitgevers

Verhofstadt, D. (2006). *De derde feministische golf*. Antwerpen/Amsterdam: Houtekiet

Waaldijk, B. (2005). *Talen naar Cultuur*. Utrecht: Labor Grafimedia B.V.

Wadud, A. (2004). *De koran en de vrouw: Herlezing van een heilige tekst vanuit een feministisch perspectief*. Amsterdam: Bulaaq

Wauters, K. (2007). *Een discoursanalytische onderzoek naar de beeldvorming van Aalsterse jongeren over allochtonen*. Gent: Universiteit Gent

Wolf, N. (2001). *Valse verwachting: waarheid, leugens en het onverwachte op weg naar het moederschap*. Amsterdam/Antwerpen: De Arbeiderspers

Wolf, N. (1992). *De zoete leugen of de mythe van de schoonheid*. Amsterdam: Amber

Krantenartikelen

NRC Handelsblad

Website: www.nrc.nl

Cliteur, P. (2004, juli 7), Zelfcensuur over islam werkt averechts. *NRC Handelsblad*

Cohen, J. (2004, juni 3), Een godsdienstpolitie is niet nodig. We moeten in integratiebeleid erkennen dat religie 'werkt' voor gelovigen. *NRC Handelsblad*

De Jong, S. (2007, november 8), Wie de westerse cultuur wil verdedigen, matigt zijn toon; Niet uit angst maar uit fatsoen. *NRC Handelsblad*

De Jong, S. (2006, mei 4), Moslims zijn niet de nieuwe nazi's; Bezettingsvisioenen en zelfbeklag staan gedeelde toekomst in de weg. *NRC Handelsblad*

De Jong, S. (2004, augustus 20), Oprah moet Allah redden; Hervormers zoeken naar een weg om de islam bij te stellen. *NRC Handelsblad*

De Jong, S. (2003, november 4), Marokkaanse toekomstdromen. *NRC Handelsblad*

El Bezaz, N. (2004, mei 19), Marokkaanse vrouw moet niet te vroeg juichen. *NRC Handelsblad*

Emmerik, P. (2004, april 9), Een zwart verdwijngat; De wereld als schildersprobleem. *NRC Handelsblad*

Hirsi Ali, A. (2006, mei 16), Verdrietig en opgelucht ga ik verder; Ik ga weg maar de vragen blijven. *NRC Handelsblad*

- Hirsi Ali, A. (2006, mei 20), Laat ons niet in de steek. Gun ons een Voltaire. *Trouw*
- Koelewijn, J., & Mat, J. (2005, november 13), <Geen titel> *NRC Handelsblad*
- Levy, H. B. (2004, februari 12), Voor de wet op de hoofddoek. *NRC Handelsblad*
- Pinedo, D. (2003, mei 12), Angst voor hoofddoek is angst voor anders-zijn. *NRC Handelsblad*
- Santing, F. (2006, april 6), Ik hoop dat ik een rolmodel ben; Directeur van inspraakorgaan Turken wordt wethouder in Gilze en Rijen. *NRC Handelsblad*
- Santing, F. (2003, december 20), 'Huidige integratiedebat is gevaarlijk'; Hans Dijkstal over stigmatisering Islam. *NRC Handelsblad*
- Tahir, N. (2003, januari 14), Moslimvrouwen kunnen ongelijkheid zelf opheffen. *NRC Handelsblad*
- Van Leeuwen, R. (2005, september 23), Eva en Adam kwamen samen. *NRC Handelsblad*
- Vasterman, J. (2006, maart 14), Geen man achter het stuur; Moslimvrouwen beginnen eigen rijsscholen voor geloofsgenoten. *NRC Handelsblad*
- Vloet, C. (2003, januari 11), Zet een boete op het dragen van hoofddoekjes. *NRC Handelsblad*
- Weeda, F. (2003, maart 22), Het ideaal van de Franse camping; Ik zou willen dat er projecten bestonden tegen strenge moslimechtgenoten. *NRC Handelsblad*
- Willems, R. (2004, november 27), Sport biedt prachtige modellen voor integratie. *NRC Handelsblad*

Volkscrant

Website: www.volkscrant.nl

- Arib, K. (2005, mei 18), Nederland onderdrukt Marokkaanse vrouw; Emancipatie van vrouwen geldt niet in de vreemdelingenwet. *Volkscrant*
- Bleich, A. (2005, juni 17), Ontsnapt aan de willekeur; Het rebelse levensverhaal van Farah Karimi. *Volkscrant*
- Bolkestein, F. (2006, augustus 31), Het debat vordert al zijn de problemen niet opgelost. *Volkscrant*
- Didde, R. (2003, maart 9), Luisteren naar dochters van Marokko; Marjo Buitelaar (44), antropoloog. *Volkscrant*
- Duyvestijn, M. (2008, maart 11), PvdA blijft Orthodoxe moslims steunen; reacties op Wouter Bos, Weg met oud –links en weg met assimilatie. *Volkscrant*

- Giesen, P. (2003, november 1), Uit de weg of ik schiet; inzet westerse eerwraak is niet de familie, maar het gekwetst individu. *Volkskrant*
- Groen, J. & Kranenberg, A. (2007, juni 23), Machtige, vrije vrouwen; Achtergrond moslim-emancipatie. *Volkskrant*
- Groen, J. (2003, juni 7), Heb geduld broeders en zusters. *Volkskrant*
- Jami, I. (2007, oktober 4), Bestrijd de alledaagse terreur. *Volkskrant*
- Jansen, H. (2003, november 8), Ze praten in pure poëzie over het liefdespel. *Volkskrant*
- Lucassen, L. & Willems, W. (2004, oktober 23), Hippe hoofddoekjes; liberale islam'. *Volkskrant*
- Poorthuis, F. & Wansink, H. (2002, februari 9), 'De islam is een achterlijke cultuur'. *Volkskrant*
- Selim, N. (2005, april 18), Links loopt aan leiband moslim-eer; Ik zag mezelf altijd als iemand met een linke oriëntatie. *Volkskrant*
- Volkskrant. (2005, januari 19), Ayaan soeverein. *Volkskrant*
- Volkskrant. (2003, oktober 16), Vrouw en Islam. *Volkskrant*
- Vos, C. (2008, januari 7), 'Zie je wel: ik kan het lekker ook'; Allochtone ondernemers: Moslima met een eigen zaak zit gevangen tussen twee culturen. *Volkskrant*
- Vreeken, R. (2008, april 12), Mix van girl power en Koran; Reportage vrouwenbeweging in Indonesië. *Volkskrant*
- Vreeken, R. (2008, mei 31), Hoe Iran kraakt; Reportage een zelfbewuste natie. *Volkskrant*
- Vreeken, R. (2008, mei 20), Vrouwenbeweging Bangladesh zet zich schrap; Interim regering staat onder druk van conservatieve schriftgeleerden en fundamentalistische betogers. *Volkskrant*
- Vreeken, R. (2008, mei 17), Bengalese succesformule; reportage vrouwenrechten in een moslimland. *Volkskrant*
- Wilders, G. & Jami, I. (2007, september 27), 'Het geheim van geluk is vrijheid. Het geheim van vrijheid is moed'. *Volkskrant*
- Withuis, J. (2007, augustus 4), Apartheid van seksen is ongewenst. *Volkskrant*